

Kulttuurikeskus Sofia uskonnollisena paikkana

Matti Kotajärvi
Uskontotieteen syventävä tutkielma
Marraskuu 2019

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution
Tekijä – Författare Matti Kotajärvi		
Työn nimi – Arbetets titel Kulttuurikeskus Sofia uskonnollisena paikkana		
Oppiaine – Läroämne Uskontotiede		
Työn laji – Arbetets art Syventävä tutkielma	Aika – Datum Marraskuu 2019	Sivumäärä – Sidoantal 52
Tiivistelmä – Referat <p>Tutkielman tavoitteena on selvittää mistä eri osista ja minkälaisista elementeistä Kulttuurikeskus Sofia uskonnollisena paikkana rakentuu. Kulttuurikeskus Sofia on Helsingissä sijaitseva Suomen ortodoksisen kulttuurikeskuksen säätiön omistama paikka, jonka toiminnan painopisteinä ovat ekumeenisuus, ekologia ja yhteisöllisyys. Paikan pyrkimyksenä on edistää eri kulttuurien ja erilaisten katsomusten sekä luonnon ja ihmisen välistä vuoropuhelua ja ihmisten henkistä kasvua. Sofiassa toimii myös kokoushotelli sekä yhteisökoti, jossa asuvat ovat osa kulttuurikeskuksen yhteisöllistä toimintaa. Yksi tärkeä osa paikkaa on siellä sijaitseva ekumenian hengessä toimiva ortodoksinen Pyhän Viisauden kappeli, jossa voidaan toimittaa myös esimerkiksi luterilaisia palveluksia.</p> <p>Keskeinen teoreettinen näkökulma on paikan tutkiminen, jossa soveltavin osin käytetään hyväksi uskontotieteilijä Kim Knottin kehittämää tilan analyysiä. Toinen keskeinen sovellettava näkökulma aiheeseen on ympäristöestetiikka. Nämä molemmat näkökulmat perustuvat siihen, että paikka on dynaaminen kokonaisuus, josta on eroteltavissa eri ulottuvuuksia ja ominaisuuksia. Tässä tutkielmassa teoreettisena runkona käytetään Knottin tilan analyysin kolmea ulottuvuutta, jotka ovat paikan fyysinen, sosiaalinen ja henkinen ulottuvuus. Aineisto tutkielmaan on kerätty haastattelemalla Kulttuurikeskus Sofian paikkana tuntevia henkilöitä. Aineistoa kertyi viiden haastattelun verran, joista yksi toteutettiin sähköpostilla lomakehaastatteluna ja neljä henkilöä on haastateltu kasvotusten. Haastattelut ovat teemahaastatteluja, joiden rungon muodostavat mainitut paikan eri ulottuvuudet. Menetelmän tarkoitus on selvittää minkälaisia merkityksiä Sofian paikkana tuntevat henkilöt kokemukselleen siitä antavat. Lisäksi haastatteluaineiston tukena käytetään havainnointia. Aineistoa tarkastellaan sisällönanalyysillä.</p> <p>Tutkielman perusteella voidaan sanoa, että Kulttuurikeskus Sofian paikan fyysisen ulottuvuuden keskeinen osa on sijainti luonnonympäristössä, jossa mäntypuut ja meren läheisyys ovat tärkeitä paikkaa rakentavia elementtejä. Rakennetun ympäristön puolesta kappelilla ja muulla uskonnollisella symboliikalla on tärkeä sija paikan uskonnollisena ja henkisenä rakennusosana. Sosiaalinen ulottuvuus näyttäytyy erityisesti yhteisöllisen toiminnan, ihmisten kohtaamispaikkana toimimisen sekä kappelin palveluksien, kautta. Sofian henkisen ulottuvuuden tärkeä rakennusosa on sen toiminnan painopiste ihmisen henkisen kehityksen edistäjänä niin taiteen kuin ortodoksisen uskonnon, mutta myös eri uskontoperinteiden välisen vuoropuhelun ja ekumenian vaikuttajana toimimisessa. Tärkeänä nähdään myös ihmisen luontoyhteyden mahdollistaminen. Aineiston perusteella voi päätellä, että henkilön oma aiempi elämäkokemus ja sen kautta syntynyt virittyminen paikan kokemiseen vaikuttaa siihen, millä tavalla myös Kulttuurikeskus Sofian uskonnollisuus kullekin näyttäytyy.</p>		
Avainsanat – Nyckelord kulttuurikeskukset, ortodoksisuus, ympäristöestetiikka		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muita tietoja		

Sisältö

1	Johdanto.....	1
1.1	Ortodoksinen kulttuurikeskus Sofia.....	2
1.2	Miksi tutkia Kulttuurikeskus Sofiaa?.....	4
1.3	Aikaisempi tutkimus	4
1.4	Tutkimustyöstä.....	7
1.5	Tutkimusraportin kulku.....	8
2	Teoreettinen lähtökohta.....	9
2.1	Tilan analyysi	10
2.2	Paikka tutkimuskohteena	12
2.3	Ympäristöestetiikka.....	13
3	Aineisto ja tutkimusmenetelmä.....	17
3.1	Haastattelu- ja havaintoaineisto.....	17
3.1.1	Havainnointi	17
3.1.2	Tutkimushaastattelut.....	18
3.1.3	Aineistonkeruun eettisyys	21
3.2	Analyysin käytännön toteutus	22
4	Kulttuurikeskus Sofian fyysinen, sosiaalinen ja henkinen ulottuvuus.....	25
4.1	Luonto ja rakennettu ympäristö.....	25
4.1.1	Luonnonympäristö	26
4.1.2	Rakennettu ympäristö	27
4.1.3	Fyysisen ulottuvuuden merkitys.....	29
4.2	Yhteisöllisyys	32
4.3	Henkinen tila	34
4.3.1	Pyhän ja mysteerin kokemus	35
4.4	Havainnointi	38
5	Lopuksi: pohdintaa ja johtopäätöksiä	41
5.1	Paikan ulottuvuudet	41
5.2	Ympäristöestetiikan näkökulma	44
5.3	Mistä eri osista Kulttuurikeskus Sofia uskonnollisena paikkana rakentuu?	45
6	Liite.....	47
7	Lähde- ja kirjallisuusluettelo	49
7.1	Lähteet.....	49
7.2	Kirjallisuus.....	49

1 Johdanto

Täytyy olla muutakin ku vaan ikonit seinällä.¹

Helsingin Vuosaaressa sijaitseva Kulttuurikeskus Sofian voi sanoa olevan uskonnollinen paikka. Sitä luonnehditaan ihmisten kohtaamispaikaksi ja ortodoksisessa hengessä toimivaksi kulttuurikeskukseksi². Aloitin tämän tutkimusraportin ylläolevalla yhden haastatteleman henkilön sitaatilla, sillä se kuvaa hyvin tämän työn tutkimuskysymystä: mistä eri osista ja minkälaisista elementeistä uskonnollinen paikka rakentuu? Lähtökohtana on ajatus siitä, että kokemus jostakin paikasta syntyy usean eri ulottuvuuden yhteisvaikutuksesta, mikä tarkoittaa, että pyhäinkuvat seiniä koristamassa ovat yksi osan kokonaisuutta, mutta mitä muuta tämän kokonaisuuden rakentumiseen liittyy? Kulttuurikeskus Sofian paikkana tuntevien ja sen tiloja aktiivisesti käyttävien henkilöiden kokemusten kautta on tähän kysymykseen pyritty vastaamaan.

Uskontotieteessä on usein keskitytty tarkastelemaan uskonnon ilmiötä institutionaalisesta, suurten uskontojen näkökulmasta, mutta viime vuosikymmeninä kiinnostus elettyyn uskontoon, ihmisten arjessaan toteuttamaan uskonnollisuuteen ja uskonnon ilmenemiseen aineellisesti, esineinä tai paikkoina, on kasvattanut kiinnostustaan. Alalla on huomattu, että ihmisten arkinen uskonnollisuus ja hengellinen tai henkinen elämä on usein paljon monimuotoisempaa ja monimutkaisempaa, kuin mitä institutionaalinen käsitys uskonnon sisällöstä onkaan. Yksilöllinen uskonnollisuus voi usein ylittää kirkon määrittämien uskon sisällön rajoja. Eletyn uskonnon tutkimuksessa huomio kiinnittyy kontekstisidonnaisuuteen eli siihen, miten henkilön elämänhistoria, häntä ympäröivä aika ja maailma – kulttuuri – vaikuttavat uskonnollisuuteen.³

Tämä tutkielma on jatkumona kyseiselle kehitykselle uskontotieteessä. Tutkielman uskonnollinen konteksti on maailmanlaajuisessa kristinuskossa ja sen ortodoksisen kirkkokunnan piirissä. Sen lisäksi, että tutkimalla uskontoa paikallisesta näkökulmasta voidaan lisätä ymmärrystä ortodoksisen kulttuurin monipuolisuudesta ja kirjosta, se myös valottaa ympäristöestetiikan näkökulman tuomista uskonnontutkimukseen sekä pohtii sitä, millä tavalla uskonto on osa esteettistä kokemusta. Tutkielman taustalla on henkilökohtainen kiinnostukseni ensinnäkin ortodoksisuutta kohtaan, mutta erityisesti erilaiset paikat ja niiden

¹ Haastattelu 4.

² Kärkkäinen 2010, 144–145; Sofia s.a..

³ McGuire 2008, 4–15.

kokeminen viehättävät minua. Olen huomannut pyrkiväni aktiivisesti aistimaan erilaisten paikkojen tunnelmaa ja alkanut pohtia sitä, miten kokemukseni joistakin paikoista syntyy. Päädyinkin tutustumaan sekä opiskelemaan ympäristöestetiikkaa, jossa sekä luonnon- että kulttuuriympäristöjen kokemista ja määrittelyä tutkitaan. Havaitsin, että Kulttuurikeskus Sofia on sellainen paikka, jota selvittämällä voi yhdistää uskontotieteellisen tutkimuksen sekä ympäristöestetiikan näkökulman.

1.1 Ortodoksinen kulttuurikeskus Sofia

Helsingin Vuosaaressa Kallahdenniemellä sijaitseva entinen Osuuspankkiopisto on toiminut kulttuurikeskuksena vuodesta 2007 lähtien. Kyseisenä keväänä Pyhän Viisauden kappelin vihki käyttöön arkkipiispa Leo. Paikan hankki omistukseensa Suomen ortodoksisen kulttuurikeskuksen säätiö jo syksyllä 2006 ja virallisesti kulttuurikeskus avattiin helmikuussa 2008, jolloin paikka sai myös kirkollisen siunauksen.⁴

Ensimmäinen alueen keskeisistä rakennuksista valmistui vuonna 1958. Alueen rakennukset ovat matalia, asuintalot kolmekerroksisia, ja ulkoverhoilu on hillittyä vaaleaa tiiltä. Kiinteistöön kuuluu asuinkerrostalojen lisäksi vuonna 1980 valmistunut niin sanottu A-talo, johon Sofian toiminta pääosin keskittyy. Tässä rakennuksessa toimivat hotelli vastaanottoineen sekä ravintola- ja kokoustilat. A-talossa on myöskin näyttelytiloja sekä Pyhän Sofian kappeli ja rakennuksen yläkerroksessa Suomen ortodoksisen kulttuurikeskuksen säätiön toimitilat. Hieman erillään muista rakennuksista sijaitseva rantasauna on valmistunut jo 1950-luvulla. Rannan tuntumassa sijaitsee myös hirsinen pyhän Maria Pariisilaisen tsasouna, joka vihittiin käyttöön kesällä 2016.⁵

Sofia sijaitsee harjumaisella niemellä Kallahden rannalla. Alueen luonnonympäristö on metsävaltainen, ja aluetta hallitsevat suuret männyt. Maisemaan vaikuttaa vahvasti myös meren läheisyys. Ympäristö on luonnonkaunista ja lähistöllä sijaitsevat sekä Kallahdenharjun että Kallahdenniemen luonnonsuojelualueet.

Suomen ortodoksisen kulttuurikeskuksen säätiön perusti Suomen ortodoksisen kulttuurin tuki ry vuonna 2004. Ensi töikseen säätiö ryhtyi suunnittelemaan tulevan kulttuurikeskuksen toimintaa ja sopivat toimitilat siis löytyivät Kallvikinniementä. Säätiön tarkoitus on tukea ja edistää ortodoksista kulttuuria sekä yhteiskunnallista vuoropuhelua, johon kuuluvat esimerkiksi monikulttuurisuus ja suvaitsevaisuus. Pyrkimys on myös edistää

⁴ Ambrosius 2019, 123.

⁵ Sofia s.a.; Pyhän Maria Pariisilaisen tsasouna s.a..

idän ja lännen kulttuurien ja uskontojen yhteisymmärrystä. Sofian toiminnan aloitus käynnistyiikin ekumenian hengessä, sillä kulttuurikeskus siunattiin käyttöön sekä ortodoksisen että evankelisluterilaisen kirkon arkkipiispojen toimittamana.⁶

Kulttuurikeskus ja sen omistama säätiö toimivat aatteellisessa yhteistyössä Suomen ortodoksisen kirkon kanssa, mutta hallinnollisesti ne eivät ole kirkon alaisia. Tarve tällaiselle ortodoksiselle kulttuurikeskukselle nähtiin ensi sijaisesta siksi, ettei pääkaupunkiseudulla tai liioin muualla Etelä-Suomessa vastaavaa ollut, vaikka ortodoksisen kirkon jäsenmäärä tällä alueella on maamme suurin⁷.

Kulttuurikeskuksen keskeistä toimintaa on erilaisten seminaarien ja kurssien järjestäminen. Painopiste on henkisessä hyvinvoinnissa ja kulttuurien välisessä vuoropuhelussa. Esimerkiksi keväällä 2019 järjestettiin Lähi-idän suuria uskontoja, islamia, juutalaisuutta ja kristinuskoa käsittelevä seminaarisarja. Kurssi- ja seminaaritarjonta on monipuolista aina kuvataiteesta yrttien käyttöön mauste- ja lääkekasvina. Sofiassa järjestetään myös hiljaisuuden retriittejä sekä säännöllistä joogaopetusta. Tärkeä osa toimintaa on myös hotellimajoitus sekä ravintola- ja kokouspalvelut. Myös taidegalleria vaihtuvine näyttelyineen on osa Sofian kulttuuritoimintaa.⁸

Yksi kulttuurikeskuksen toimintamuoto on Sofian Yhteisökoti, mikä tarkoittaa, että halukkaat voivat hankkia asunnon kulttuurikeskuksen kiinteistöstä. Nykyisin Sofiassa asuu 25 henkilöä⁹, jotka elävät enemmän ja vähemmän yhteisöllisesti. Viikoittaiset asukaskokoukset ja erilaiset harrastekerhot sekä talkootyöt toimivat yhteisöllisen asumisen edistäjinä.

Keskeinen osa kulttuurikeskuksen uskonnollista toimintaa on Pyhän Sofian kappeli, joka sijaitsee A-talon siivessä. Kappelissa toimitetaan aamu- ja iltapalvelus arkisin sekä lauantaisin liturgia. Säännölliset jumalanpalvelukset ovat ortodoksisia, mutta kulttuurikeskuksen ekumeenisen aatepohjan mukaisesti siellä toimitetaan myös esimerkiksi evankelisluterilaisen kirkon jumalanpalveluksia, mitä varten tilassa on myös luterilaisia virsikirjoja. Kiinnostava yksityiskohta tässä vanhaan atk-luokkaan rakennetussa kappelissa on sen lattia, joka on kopio Athos-vuorella Kreikassa sijaitsevan Ivironin luostarin kirkon lattiasta.

⁶ Siunauksen toimittivat Arkkipiispat Leo ja Jukka Paarma. Ambrosius 2019, 123; Suomen ortodoksisen kulttuurikeskuksen säätiö s.a.

⁷ Ortodoksinen kalenteri 2019, 181.

⁸ Ambrosius 2019, 124–125.

⁹ Keskustelu isä Ambrosiuksen kanssa 27.7.2019.

1.2 Miksi tutkia Kulttuurikeskus Sofiaa?

Yksi keskeinen tutkimustyön tavoitteista on tehdä jostakin ilmiöstä ymmärrettävää ulkopuolisille. Uskontotieteessä tutkitaan uskontoon, uskomuksiin sekä uskonnottomuuteen liittyviä ilmiöitä¹⁰. Laajasti katsottuna tämän tutkielman konteksti on kristinuskossa, sen maailmanlaajuisessa ortodoksisessa kirkossa, jonka osana toimii myös Suomen ortodoksinen kirkko ja jonka – ei hallinnollisesti, mutta läheisenä – osana ortodoksinen Kulttuurikeskus Sofia on.

Tutkimalla suurta uskontoa, kuten ortodoksisuus, paikallisesti voidaan lisätä ymmärrystä tämän uskonnon erilaisista ilmentymistä, sen monipuolisuudesta ja kirjosta. Esimerkiksi Kulttuurikeskus Sofia muun muassa ekumeenisena toimijana edustaa omanlaistaan ortodoksisuutta kuitenkin osana sekä suomalaista ortodoksisuutta, että maailmanlaajuisia kirkkokuntia.

Sofia on kiinnostava uskonnollinen tutkimuskohde myös erityisesti siksi, että siellä uskonnollisuuden ohessa tai ”alla” on monipuolinen tapahtumien kirjo; on hotelli- ja ravintolatoimintaa, koulutuksia ja kursseja sekä seminaareja, retiriittejä, ihmiset asuvat ja käyvät työssä siellä, ja lisäksi siellä harjoitetaan uskontoa.

Tässä tutkielmassa on kiinnostuttu nimenomaan Sofian paikkana tuntevien ihmisten kokemuksista ja heidän Sofialle antamistaan merkityksistä, joiden perusteella tutkimuskysymykseen pyritään vastaamaan. Haastattelujen lisäksi tietoa Sofiasta paikkana on kerätty myös havainnoimalla. Ihmisten kokemusten tutkiminen uskonnon kontekstissa tekee tutkielmasta uskontoantropologian alaan kuuluvan, ja aineistonkeruun puolesta tutkimustyö on etnografista.

1.3 Aikaisempi tutkimus

Kulttuurikeskus Sofiaa on aikaisemmin tutkinut Stefan Kyburz opinnäytetyössään *Kulttuurikeskus Sofian itseymmärrys ja missio ekumeenisena toimijana*. Tässä Itä-Suomen yliopistoon tehdyssä pro gradu -tutkielmassa selvitettiin kulttuurikeskus Sofian ekumeenista itseymmärrystä ja missiota määrittäviä tekijöitä. Aineistona oli käytetty Sofian arkiston dokumentteja, jotka analysoitiin sisällönanalyysillä. Tutkielman mukaan Sofian mission keskiössä on sekä ortodoksisen kulttuurin välittäminen nyky-yhteiskunnassa että ekumeeninen pyrkimys Suomen ortodoksisen kirkon ja Suomen evankelisluterilaisen kirkon suhteiden ja perinteiden lähentymiseen, ja tässä toiminnassa Sofia on ortodoksisuuden piirissä

¹⁰ Fingerroos et al. 2004, 7–17.

edelläkävijä.¹¹ Muuta tutkimusta Kulttuurikeskus Sofiasta ei ole tehty, mutta seuraavassa esittelen joitakin omaani, käsillä olevaan tutkielmaan keskeisesti liittyviä ja sovellettavia tutkimuksia.

Käsillä olevan työn kanssa samanlaisella tutkimusasetelmalla ja analyysimenetelmällä on Tiia Mattila tehnyt pro gradu -tutkielmansa *Uskonnollisen tilan rakentuminen – Tutkimus tilan ulottuvuuksista Sley'n Luther-salissa*. Mattila käytti työssään uskontotieteilijä Kim Knottin tilan analyysin mallia selvittäessään mistä elementeistä uskonnollinen tila rakentuu. Myöskin Mattila keräsi aineistonsa haastatteluin sekä osallistuvan havainnoinnin keinoin. Mattilan työssä Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen Luther-sali oli rajattuna tutkimuskohteena, joten siten se eroaa tästä Kulttuurikeskus Sofiaa koskevasta tutkielmasta, jossa kiinnostus kohdistuu laajemman kokonaisuuden rakentumiseen. Mattilan työn tulosten mukaan Luther-salin fyysisillä ominaisuuksilla ei ollut suurta merkitystä tilan kokonaisuuden kannalta. Tärkeimpinä Mattilan aineistosta nousivat tilan sosiaalinen ulottuvuus sekä henkistä ulottuvuutta tarkasteltaessa kielikuvien käyttäminen. Esimerkiksi Luther-salin vertaaminen sanaan koti, oli olennainen metafora Mattilan aineistossa. Keskeistä Mattilan tutkielmassa oli myöskin tilan eri ulottuvuuksien havaitseminen dynaamisena kokonaisuutena.¹² Pohdintaluvussa palataan näiden töiden väliseen vertailuasetelmaan.

Selkeästi ympäristöestetiikan ja uskonnollisen tilan yhdistävää tutkimusta ei ole helposti löydettävissä. Yksi opinnäytetyö, jossa nämä ovat yhdistettynä on yhdysvaltalaisen teologiseminaarilaisen Anthony L. Abellin tutkielma, *Environmental Aesthetic Strategies for Evaluating Protestant Sacred Worship Space*. Tässä työssä käsitellään erilaisia ympäristöestetiikan lähestymistapoja arvioitaessa protestanttista kirkkotilaa. Työn keskeinen tulos oli, että ympäristöestetiikan kognitiivinen tai ei-kognitiivinen lähestymistapa eivät kumpikaan täysin sovellu pyhän tilan tutkimiseen, vaan näiden strategioiden jonkinlainen yhdistelmä olisi sopiva tapa tutkia protestanttisen kirkkotilan estetiikkaa.¹³

Keskeistä aiempaa tutkimusta on uskontotieteilijä Kim Knottin työ tilan analyysin menetelmien osalta. Tutkimustaan ja lähestymistapansa kehittämistä Knott esittelee perusteellisesti kirjassaan *The Location of Religion: A Spatial Analysis*, jossa hän on soveltanut menetelmäänsä tutkiessaan pientä rajattua aluetta, vasenta kättä, tilallisesta näkökulmasta. Knott osoittaa, että hänen kehittämänsä lähestymistapa on käyttökelpoinen niin

¹¹ Kyburz 2017.

¹² Mattila 2014.

¹³ Abell 2011.

pienen kuin suuremmankin mittakaavan tutkimisessa, milloin halutaan selvittää uskonnon ilmenemistä tilassa tai paikassa.¹⁴ Knottin tilan analyysimalliin ja sen merkitykseen tämän tutkielman osalta palaan raportin Teoreettinen lähtökohta -luvussa.

Ympäristöesteettisen lähestymistavan osalta keskeistä tutkimuskirjallisuutta on Petteri Kummalan ja Anne-Mari Forssin työt. Kummalan väitöstutkimus *Tämä ei ole luontoa! Hybridi, ympäristön luovuus ja urbaani monimuotoisuus – Kaupunkiluonnon esteettiset ulottuvuudet Helsingin keskustan kaupunkitilassa* tutkii Helsingin keskustan luonnonalueiden, puistojen jne., esteettisyyttä. Tuloksina hän toteaa, että kaupunkiluonto on kaupungin ja luonnon muodostama hybridi, ja että kaupunkiluonto vaikuttaa ympäristön kokemisen laatuun ja että siihen voidaan myönteisesti vaikuttaa ympäristön kokemisen parantamiseksi. Kummalan tutkimuksesta on tähän tutkielmaan sovellettu osin paikkaan liittyvää teoretisointia ja käsitteitä, joita aineiston analysoimisessa käytetään.¹⁵

Anne-Mari Forssin tutkimustyötä paikan kokemisesta käytetään tässä tutkielmassa myös soveltuvien osien. Forssin estetiikan lisensiaatintyöhön perustuvasta kirjasta, *Paikan estetiikka – Eletyn ja koetun ympäristön fenomenologiaa*, on käytetty lähinnä paikan kokemiseen liittyvää ainesta. Forssinkin keskeinen näkemys on, että paikka on kompleksinen kokonaisuus, jonka kokemiseen vaikuttavat useat, osin limittäiset paikan ominaisuudet.¹⁶

Parhaillaan tekee Tuuli Lukkala Itä-Suomen yliopistoon väitöskirjatutkimusta ortodoksisen jumalanpalveluksen äänimaisemasta. Lukkala on tutkimuksessaan kiinnostunut sekä palvelusten äänimaiseman sisällöstä että siitä, miten osallistujat sen kokevat.¹⁷ Lisäksi omaa tutkielmaani lähellä olevia ortodoksisuuteen liittyviä tutkimuksia tehtyinä on muun muassa historiallista tutkimusta ikoneista ja kirkkoesineistä¹⁸, paikkaan liittyvää arkeologista tutkimusta ortodoksisesta muinaiskylästä¹⁹ sekä kuolemaan liittyvästä ortodoksisesta perinteestä²⁰. Paikkaan ja tilaan läheisesti liittyvää historiallista tutkimusta ortodoksisessa kontekstissa on myös Suomessa tehty esimerkiksi tutkimalla ortodoksisen kirkkorakennuksen vaikutusta kulttuurimaisemaan²¹ sekä Laatokan Valamon luostarin ja ympäröivän alueen keskinäistä vuorovaikutusta 1900-luvun alun vuosikymmeninä²².

¹⁴ Knott 2009, 157.

¹⁵ Kummala 2016.

¹⁶ Forss 2007.

¹⁷ Lukkala 2019, 15.

¹⁸ Husso 2011.

¹⁹ Laakso 2014.

²⁰ Makkonen 1989; Stark 2002.

²¹ Raivo 1996.

²² Kilpeläinen 2000.

Eletyn uskonnon näkökulmasta ortodoksisuutta on tutkinut Helena Kupari, jonka teos *Lifelong Religion as Habitus – Religious Practice among Displaced Karelian Orthodox Women in Finland* käsittelee siirtokarjalaisten naisten arjessaan ja kotiympäristössään tapahtuvaa uskonnonharjoittamista sekä näiden arkisten tapojen merkitystä naisten elämään ja maailmankuvaan²³.

Vuonna 2008 on ilmestynyt suomalaista kirkkoarkkitehtuuria käsittelevä kokoomateos, *Uskon tilat ja kuvat*, jossa käsitellään monipuolisesti sekä tilan että kuvataiteen ja uskonnon välistä suhdetta nimenomaan Suomen kontekstissa. Teoksessa on myös systemaattisen teologian dosentin Petri Järveläisen artikkeli, jonka aiheena on esteettisen kokemuksen ja uskonnollisen kokemuksen välinen vuorovaikutus. Kyseisessä *Esteettinen ja uskonnollinen kokemus* -nimisessä artikkelissa selostetaan neljän²⁴ eri historiallisen teorian kautta näiden kahden käsitteen välistä suhdetta. Järveläinen tulkitsee uskonnollisen kokemuksen olevan itsenäinen eli riippumaton esteettisestä kokemuksesta, mutta näillä kahdella on kuitenkin yhteisiä aineosia ja esteettinen kokemus voi hänen mukaansa olla herättämässä uskonnollista kokemusta. Artikkelin pohjautuu pitkälti kokemuksen filosofiaan ja kauniin tai ylevän merkityksen pohdintaan uskonnollisen kokemuksen suhteen. Ympäristöestetiikan ja uskontotieteen näkökulmasta artikkeli ja koko teos rajautuvat liiaksi fyysisen ja visuaalisesti aistittavan piiriin, pohtien lähinnä taiteen ja uskonnon suhdetta, mutta teoksen viimeinen *Vastaanotoksi* otsikoitu pääjakso, johon Järveläisen artikkelikin kuuluu, on kyllä antoisa ja kiinnostava myös tämän tutkielman teemojen osalta.²⁵

1.4 Tutkimustyöstä

Aineisto tutkielmaan on kerätty haastattelemalla henkilöitä, jotka tuntevat Kulttuurikeskus Sofian paikan. He joko asuvat siellä tai käyttävät aktiivisesti sen palveluja tai muutoin osallistuvat paikan toimintaan. Aineistoon päätyi lopulta viisi haastattelua, joista yksi on tehty sähköpostin välityksellä ja loput neljä kasvokkain. Sähköpostihaastattelun tulos on suppeampi verrattuna kasvokkain käytävään keskusteluun ja näin ollen keskeisintä aineistoa tutkimuksessa ovat viimeksi mainitut, mutta myös sähköpostihaastattelu on mukana tutkielman aineistossa. Aineistoa on kerätty myös havainnoimalla, missä pyrkimyksenä on

²³ Kupari 2016.

²⁴ Järveläinen selostaa Augustinuksen, Jonathan Edwardsin, Rudolf Otton sekä Søren Kierkegaardin teoretisoinnit esteettisen ja uskonnollisen kokemusten välisistä suhteista.

²⁵ Järveläinen 2008, 326.

lähinnä lisätä tekijän omaa ymmärrystä tutkittavasta paikasta sekä vahvistamaan haastatteluaineistosta nousevia merkityksenantoja.

Haastattelumenetelmänä on teemahaastattelu, jossa henkilöiden kokemuksia selvitetään neljän paikan eri ulottuvuuden teeman kautta. Nämä haastatteluteemat perustuvat Kim Knottin kehittämään lähestymistapaan²⁶, menetelmään, jolla erilaisia tiloja tai paikkoja voidaan systemaattisesti analysoida. Knottin menetelmässä tilan ulottuvuudet ovat paikan fyysinen, sosiaalinen ja henkinen ulottuvuus. Näiden lisäksi omana teemanaan haastatteluissa on keskusteltu pyhän tai mysteerin kokemisesta.

Aineisto on analysoitu sisällönanalyysin menetelmällä, jossa aineisto luokitellaan paikan eri ulottuvuuksien mukaisesti omiin kategorioihinsa. Sisällönanalyysissa on pyritty pelkän aineiston kuvaamisen ja ryhmittelyn lisäksi tulkitsemaan aineistoa niin, että se vastaisi kysymykseen paikan rakentumisen osista. Analyysissa on mukana ympäristöestetiikan näkökulma, joka syventää paikan eri ulottuvuuksien käsittelyä tuomalla mukaan tiedon tai tietämisen vaikutuksen paikan kokemisessa sekä virittyneisyyteen liittyvän selitysmallin.

1.5 Tutkimusraportin kulku

Tämä tutkimusraportti on jaettu viiteen eri päälukuun, joista ensimmäinen on tämä johdanto. Toinen pääluku keskittyy tutkielman teoreettisen taustan selostukseen. Teoreettisen viitekehyksen eli kolmen eri tutkimuksellisen näkökulman esittelyn lisäksi siinä selvitetään tutkielman sijoittumista uskontotieteen kenttään sekä paikan tutkimisen lähtökohtia.

Kolmannessa pääluvussa raportti jatkuu aineiston ja tutkimusmenetelmän perusteellisemmalla selvityksellä ja siinä on myös pohdittu tutkimuseettisiä seikkoja. Neljäs pääluku sisältää itse analyysin ja se on jaettu alalukuihin sisällönanalyysin teemoittelun mukaisesti. Pyhän ja mystisen kokemisen teema on tosin sisällytetty paikan henkisen ulottuvuuden teeman alle tässä analyysissa. Pyhän tai mystisen kokeminen on luontevasti osa paikan henkistä ulottuvuutta, eikä se aineistossa nousut erityisesti omaksi erilliseksi osa-alueekseen, vaan kuten muutkin tutkitut paikan ulottuvuudet ovat limittäisiä ja dynaamisesti keskenään toimivia, myös pyhä ja mysteeri näyttäytyvät sisältyvän erityisesti henkisen ulottuvuuden teemaan. Tästä syystä analyysissäkään ei niitä käsitellä nimenomaisesti erillisinä henkisestä ulottuvuudesta, vaikka aineiston hankinnan yhteydessä aihe oli omana teemanaan. Teemaa kuitenkin käsitellään analyysissa omassa alaluvussaan. Viimeinen pääluku sisältää pohdinnan tutkielman tuloksista ja niistä tehtävistä johtopäätöksistä. Lisäksi pohdintaan sisältyy reflektiota itse tutkielman tekoprosessista.

²⁶ Kim Knott on julkaissut menetelmästään perusteellisen teoksen: Knott 2005a.

2 Teoreettinen lähtökohta

Tämän tutkielman teoreettinen viitekehys perustuu kolmeen eri teoriapohjaiseen näkökulmaan, joista uskonnollista paikkaa voidaan tarkastella. Ensisijainen lähtökohta, ja sekä aineistonkeruun että analyysin teoreettisena pohjana, on uskontotieteilijä Kim Knottin kehittämä tilan analyysin menetelmä, jota tutkielmassa käytettiin sovelletusti runkona tutkittaessa Kulttuurikeskus Sofiaa uskonnollisena paikkana. Aineistonkeruu toteutettiin tutkimushaastattelun sekä havainnoinnin avulla ja molemmat keruumenetelmät pohjautuivat Knottin tilan analyysimenetelmään, josta tilan tarkastelun kolme ulottuvuutta – fyysinen, sosiaalinen ja henkinen – otettiin tiedonhankinnan sekä analyysin kolmeksi teemaksi. Neljäntenä teemana oli lisäksi pyhän ja mystisen ulottuvuus, joka tosin sijoitettiin kuuluvan osaksi paikan henkistä ulottuvuutta, sillä tämä teema vaikutti ilmeiseltä henkiseen ulottuvuuteen kuuluvalta osalta.

Paikan tutkiminen on tärkeä teoreettinen näkökulma sekä itse asiassa osa koko tutkielman perustelua ja sijoittumista uskontotieteen kenttään. Uskonnon tutkiminen tilallisesta näkökulmasta on suhteellisen uusi lähestymistapa uskontotieteessä. Tutkimuksessa on alettu kiinnostua entistä enemmän tarkastelemaan uskontoa sen kontekstissa – kuten Knott asian ilmaisee: uskonto 'takes place in space'²⁷. Tämän tarkastelutavan pohjana on erityisesti sosiologian ja kulttuurintutkimuksen työ tilallisen sekä alueellisen ja paikallisen tarkastelutavan edistäjänä tieteessä. Tämä on kiinnostava ja järkevä näkökulma, sillä ihmiset elävät, kulttuurimme toimii ja muotoutuu – asiat tapahtuvat – tilassa ja ajassa, juuri kuten Knott myös uskonnon osalta kiteyttää. On alettu kiinnostua enemmän siitä, millä tavoin uskonto ilmenee aineellisesti erilaisina paikkoina, tiloina ja esineinä²⁸. Uskontoon liittyvä tila, kuten esimerkiksi kirkkosali, ei ole ainoastaan tapahtumien kulissi, vaan dynaaminen ympäristö, jonka eri ulottuvuudet tarjoavat mahdollisuuden tarkastella uskontoa ja sen ilmenemistä uusista näkökulmista. Teoreettinen pohja uskonnon tutkimiseen paikan näkökulmasta on tässä tutkielmassa saanut kovasti inspiraatiota Kim Knottin tilan analyysistä sekä Petteri Kummalan väitöstutkimuksesta, jossa hän tutki Helsingin keskustan kaupunkiluonnon esteettisiä ulottuvuuksia²⁹. Nämä molemmat näkökulmat esitellään perusteellisemmin jäljempänä.

Kolmas teoreettinen lähtökohta tutkielmassa on aiheen tarkastelu ympäristöestetiikan näkökulmasta. Tutkielman aiheen kannalta ympäristöestetiikka, joka tutkii sekä luonnon että

²⁷ Knott 2010a, 476.

²⁸ Esimerkiksi Bergholm & Hämäläinen 2018.

²⁹ Kummala 2016.

rakennetun ympäristön (kulttuuriympäristö) kokemista, tarjoaa kiinnostavan perspektiivin uskonnon tarkasteluun. Paikan tutkiminen ympäristöesteettisestä näkökulmasta antaa tietoa siitä, miten uskonto ilmenee sekä aineellisesti että tulkinnallisesti. Ympäristöestetiikan näkökulmasta paikan kokeminen sisältää niin sanotun pinnallisen, ulkoisen arvioinnin lisäksi syvempiä laadullisia ominaisuuksia, joihin uskonnon voi katsoa kuuluvan. Estetiikan tutkija Allen Carlsonin ympäristömallin ajatuksen mukaan ympäristön esteettinen kokemus ja arviointi vaativat pelkän aistimisen lisäksi myös tietoa³⁰. Tältä pohjalta tutkielma tarkastelee myös tiedon ja tietämisen sekä virittäytymisen merkityksiä paikan kokemisessa, ja Kummalan tutkimus on teoreettisena tukena myös ympäristöesteettisen tarkastelun osalta.

On hyvä huomioda se, että mainitut kolme teoreettista – siis käsitteellistä, tutkimuskirjallisuuteen perustuvaa – näkökulmaa eivät ole tutkielman kannalta mitenkään hierarkkisia tai tyystin erillisiä näkökulmia aiheeseen, vaan kussakin tarkastelutavassa on yhteneväisyyksiä toisiinsa ja ne ovat näin osin limittäisiä keskenään. Kukin lähestymistapa on tarkoitettu tukemaan toisiansa ja näin auttamaan sen ymmärtämisessä, miten Kulttuurikeskus Sofiaa voidaan uskonnollisena paikkana jäsenellä. Kuten todettu, Kim Knottin tilan analyysimalli toimii käytännössä lähinnä analyysin runkona, ja lisäksi teoretisoinnit uskonnon tutkimisesta paikan näkökulmasta taas perustavana ajatuksena tutkielman olemassaololle. Ympäristöestetiikan näkökulma sen sijaan toimii taustateorian tutkielman näkemykselle siitä, että uskonto voidaan nähdä osana ympäristön esteettistä kokemusta.

2.1 Tilan analyysi

Kim Knottin tilan analyysin malli ('spatial analysis') sai alkunsa Knottin pohdittua sitä, kuinka uskontoa oli löydettävissä itsestään selvästi sieltä, missä uskontoa näkyvästi harjoitetaan eli pyhäköistä, seurakunnista jne., mutta olisiko näennäisesti sekulaareissa, ei-uskonnollisissa paikoissa mahdollista löytää uskontoa ja missä laajuudessa se ilmenisi esimerkiksi Knottin oman kodin kadunkulmassa. Knott ymmärsi, että uskonnon paikallistaminen tällaisesta sekulaarista ympäristöstä vaatisi jonkinlaista analyttistä työkalua, tutkimukseen soveltuvaa menetelmää. Hän oli tyytymätön olemassa olevien, uskontotieteellisen tutkimuksen malleihin, sillä niissä tutkimuskohdetta, esimerkiksi pyhää paikkaa, lähestytään nimenomaan uskonnon tai pyhän käsitteestä käsin sen sijaan että lähtökohtana olisi tilan eri elementit. Knott perustikin kehittelynsä sosiologian ja

³⁰ Carlson 1995, 399; Carlson 2007, 94–98.

kulttuurintutkimuksen tilaa ja paikkaa koskevaan teoretisointiin.³¹ Knott kuitenkin huomauttaa, ettei hänen analyysimallinsa ole aineiston keräämisen menetelmä, vaan metodi, jolla aineistoa voidaan tarkastella³².

Knottin lähestymistavan perustana on ruumis, jonka välitykselle ihminen havainnoi eli aistii ympäristöään, siis ruumiinsa avulla ihminen kokee paikan tilallisesti. Ihminen myös käsitteellistää ja jäsentää havaintojaan ja muodostaa aiempaan tietoonsa pohjaten käsityksensä ympäröivästä maailmasta. Ruumiinsa kautta ja avulla ihminen siis sekä kokee että ymmärtää, joten ruumiillisuus on näin ollen aivan perustavanlaatuinen lähtökohta myös tilan ja paikan tutkimuksen suhteen.³³

Keskeistä Knottin tilan analyysimallille on myös itse tilan tarkasteleminen. Knott lähestyy analyysissaan tilaa eri näkökulmista: tilan ulottuvuudet (‘dimensions’), ominaisuudet (‘properties’) ja näkökohdat tai tunnusmerkit (‘aspects’). Knottin mukaan mikä tahansa tila tai paikka on sen aineellisten, fyysisten ominaisuuksien, ihmisten välisen vuorovaikutuksen sekä erilaisten mentaalisten tapahtumien summa. Näitä tilan eri ulottuvuuksia siis ovatkin fyysinen, sosiaalinen ja henkinen ulottuvuus, joita on sovellettu tämän tutkielman analyysin runkona.³⁴

Knottin menetelmässä tilan ominaisuuksilla viitataan siihen, minkälaisena kokoonpanona tila on mahdollista havaita. Tällä tarkoitetaan sitä, että edellä mainittujen fyysisen, sosiaalisen ja henkisen ulottuvuuden lisäksi tilasta voidaan analysoida erilaisia tulkinnallisia ominaisuuksia, jotka Knottin mukaan ovat laajentuminen, samanaikaisuus sekä valta.³⁵ Erityisesti nämä mainitut ovat selvästi yhteydessä ympäristöestetiikan malleihin ympäristön esteettisessä arvioinnissa, tosin tällaista seikkaa Knott ei erityisesti huomioi, vaan hän pohjaa Henri Lefebvren käsitykseen sosiaalisen tilan muotoutumisesta³⁶. Laajentumisella (‘extension’) Knott tarkoittaa tilassa mahdollisesti olevien ajallisten kerrostumien havaitsemista. Samanaikaisuudella (‘simultaneity’) viitataan siihen kuinka erilaiset sosiaaliset, henkiset ja myös fyysiset ulottuvuudet ja ominaisuudet toimivat ja tapahtuvat tilassa samanaikaisesti ja limittäin.³⁷

Vallan (‘power’) ja tilan suhdetta Knott selittää esimerkiksi erilaisten ihmisten tai ryhmien pyrkimyksinä ilmaista itseään. Knottin valaiseva esimerkki tilan ottamisesta haltuun, siis vallan ilmenemisestä tilassa, on mielenosoitus, jossa katutila väliaikaisesti muutetaan

³¹ Knott 2005b, 153–155; Knott 2011, 495–496. Lisää analyysimallinsa kehittämisen vaiheista: Knott 2005a.

³² Knott 2011, 496.

³³ von Bonsdorff 2000, 159–170; Knott 2005a, 17; Knott 2005b, 156–158.

³⁴ Knott 2011, 497.

³⁵ Knott 2011, 497.

³⁶ Knott 2005b, 159–160.

³⁷ Knott 2005a, 170–171

joksikin muuksi kuin mihin se varsinaisesti on tarkoitettu. Samoin myös uskonnollisten symbolien esiintyminen tilassa voidaan tulkita olevan vallankäyttöä. Esimerkiksi risti symbolina on tietyn ideologian aineellinen ilmentymä ja sen tuominen paikalle voi muuttaa tilan luonnetta. Tilan näkökohdiksi käännettyllä termillä 'aspects of space' tarkoitetaan niin sanotun eletyn tilan analysointia; miten ihmiset tilan kokevat, miten tila on ymmärretty sekä minkälaisia käytäntöjä se sisältää.³⁸

Keskeistä on ymmärtää, että tila (tai paikka) on dynaaminen, aktiivinen kokonaisuus, johon liittyy useita erilaisia tekijöitä, ja se on myös jatkuvasti muuttuva kokonaisuus, jonka ihminen havaitsee ja ymmärtää – kokee – ruumillaan. Tässä tutkielmassa sekä aineistonkeruu että analyysi perustuvat kyseisen näkökulman soveltamiseen. Knott itsekin huomauttaa, että hänen lähestymistapansa ei edellytä kaikkien askel askeleelta etenevien elementtien käyttämistä tutkimukseen, vaan kiinnostavaa tietoa voi selvitä vähemmälläkin. Knott myös toteaa menetelmänsä edun olevan myös siinä, että siinä on helposti yhdistettävissä eri tieteenalojen lähestymistapoja tilan tutkimisessa.³⁹

2.2 Paikka tutkimuskohteena

Paikallinen näkökulma ei ole ollut niin sanotusti muodikasta uskontotieteessä, vaan uskontoa on tutkittu enemmänkin globaalista, maailmanuskontojen näkökulmasta, jossa paikka on nähty ainoastaan ikään kuin tapahtumien kulissina, kontekstina sekä taustana uskonnolle ja uskonnon harjoittamiselle. Paikkaa on tutkittu esimerkiksi maantieteellisenä alueena, johon tietynlainen uskonnollisuus sijoittuu⁴⁰, ja uskontotieteellinen tutkimus on rajoittunut lähinnä pyhän paikan sekä pyhiinvaelluksen teemojen tutkimiseen.⁴¹

Ennen 1990-lukua sosiologiassa ja kulttuurintutkimuksessa, myöskin maantieteessä, oli jo alettu kiinnostua tilasta ja paikasta ilmiönä eikä ainoastaan fyysisenä sijaintina kartalla tai materiaalisina objektien rajaamana kohteena.⁴² 1990-luvulta alkaen kiinnostus paikan ja tilan tutkimukseen monitieteellisesti, myöskin uskonnon näkökulmasta, lisääntyi. Esimerkiksi maantieteilijä Lily Kong peräänkuulutti uskonnon tuomista mukaan osaksi maantieteen tutkimusta⁴³.

³⁸ Knott 2005b, 162; Knott 2011, 496–498.

³⁹ Knott 2005b, 177.

⁴⁰ Tätä kutsutaan kartoittamiseksi.

⁴¹ Tunnetuimmin Mircea Eliaden sekä Victor & Edith Turnerin työt. Sheldrake 2001, 5–6; Knott 2009, 154; Knott 2010b, 29–30.

⁴² Esimerkiksi Michel Foucault ja Yi-Fu Tuan. MacDonald 2003, 17; Knott 2010b, 29–31; Kummala 2016, 128.

⁴³ Knott 2010b, 30.

Sittenmin, 2000-luvulle tultaessa, paikan ja tilan tutkimus lisääntyi myös uskontotieteen sekä teologian aloilla. Knott puhuukin tilallisesta käänteestä ('spatial turn') tiedemaailman useilla eri tutkimusaloilla. Paikkaa alettiin tutkia ilmiönä ja esimerkiksi asuminen sekä koti nähtiin kiinnostavina tutkimuskohteina. Lisäksi kiinnostus lisääntyi laajemminkin aineellisen kulttuurin tutkimiseen myös uskontotieteessä. Paikka ja tila alettiin ymmärtää dynaamisena kokonaisuutena, johon eri osat vaikuttavat. Esimerkiksi vallan ja tilan suhteiden tutkimus sekä ruumiillisuus tilan kokemisessa ovat osa paikan tutkimuksen kokonaisuutta.⁴⁴

Paikka ei siis ole vain rajattu alue kartalla, vaan moniulotteinen kokonaisuus, jonka ihminen kokee ruumiinsa välityksellä. Paikka on myös asioiden ja tapahtumien näyttämö, me elämme ajassa ja paikassa, joten sitä on mahdotonta tyystin sivuuttaa tutkittaessa jotakin ihmiseen liittyvää ilmiötä. Uskonnoissa paikalla on myös erityinen merkitys. Pyhinä pidettyjen paikkojen lisäksi eri uskontoperinteissä on esimerkiksi käsitys paikasta, jonne ihminen päätyy kuolemansa jälkeen. Ihmisen elämänpiiriin kuuluu siis sekä todellisia, konkreettisesti koettuja, että kuviteltuja, abstrakteja paikkoja.⁴⁵

2.3 Ympäristöestetiikka

Samoin kuin Knott tilan analyysimenetelmässään näkee tilan tai paikan dynaamisena, monimuotoisena ja jatkuvan muutoksen tilassa olevana, myös (fenomenologisen) ympäristöestetiikan näkemyksen mukaan paikka on kokemus, joka ei rajoitu pelkästään visuaaliseen ympäristön fyysisten elementtien havaitsemiseen, vaan paikan kokeminen on prosessi, jossa ruumiilla on keskeinen sija. Anne-Mari Forss erittelee paikan kokemisen teemoihin, mikä havainnollistaa oivallisesti ympäristöestetiikan lähestymistapaa paikan kokemiseen.⁴⁶

Forssin fenomenologisen ympäristöestetiikan mukaan paikan voi kokea sen aistein havaittavien ominaisuuksiensa sekä tulkinnallisten ominaisuuksiensa kautta. Fenomenologinen näkemys on vastapainona kartesiolaiselle⁴⁷ visuaalisuuden eli ainoastaan näköaistin korostamiselle ja tuokin esille havainnon ja kokemisen synesthesiaa eli sekoittumista toisiinsa⁴⁸. Paikan eri ominaisuudet on Forss jakanut aistein havaittaviin ja tulkinnallisiin ominaisuuksiin. Aistein havaittavia ominaisuuksia ovat kaikki näkö- ja

⁴⁴ Knott 2010b, 29–37

⁴⁵ MacDonald 2003, 2–3; Knott 2010b, 37; Kummala 2016, 128–129.

⁴⁶ Forss 2007, 78.

⁴⁷ Tässä yhteydessä kartesiolaisuudella tarkoitetaan filosofian näkemystä, jossa mieli ja ruumis erotetaan jyrkästi toisistaan.

⁴⁸ Forss 2007, 78.

tuntoaisteilla havaittavat muodot, pinnat ja mittasuhteet sekä valo ja varjo. Kuulo- ja hajuaistein havaittavia ominaisuuksia ovat äänet ja tuoksut. Paikan tulkinnallisia ominaisuuksia ovat historiallinen ulottuvuus, ajallinen syvyys, kollektiivinen muisti, sosiaalinen ulottuvuus, tunnelma, mielikuvat ja 'genius loci' eli paikan henki. On syytä huomioda, että aistein havaittavat ja tulkinnalliset ominaisuudet ovat lähes aina limittäisiä keskenään eikä niitä useinkaan havaita toisistaan erillään. Kuitenkin esimerkiksi kollektiivisen muistin osalta paikan kokemiseen voi liittyä jotakin, mikä ei enää fyysisesti ole havaittavissa, mutta jonka "läsnäolo" voi vaikuttaa kokemukseen.⁴⁹

Paikan eri ominaisuuksien yhteisvaikutus tuottaa kokemuksen. Esimerkiksi näköaistilla havaittu kulunut maalipinta seinässä voidaan tulkita merkiksi paikan suuresta iästä. Tähän vaikuttaa ymmärryksemme siitä, että maalipinnan kulumisen merkit kertovat ajan kulumisesta, jolloin seinäpinta on altistunut sään vaihteluille ja niin edelleen. Ristin muotoinen esine rakennuksen katolla on niin ikään paikan tulkinnallinen ominaisuus, johon vaikuttaa ihmisen aiempi kokemus ja tieto ristin symbolisesta merkityksestä, jolloin tulkinta ja näin ollen kokemus paikasta on värittänyt sen mukaan, mitä aikaisemmin tiedämme ristikuvion merkityksestä, saati mikä merkitys ristillä mahdollisesti on henkilölle itselleen.

Ympäristöestetiikan tutkijan Allen Carlsonin esteettisen tarkastelun ympäristömallin⁵⁰ mukaan kokija on vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa ja näin ollen ikään kuin itse tuottamassa kokemustaan. Carlson myös huomioi tiedon merkityksen ympäristön kokemisessa, muodon lisäksi kokemukseen vaikuttaa myös sisältö.⁵¹ Sekä yleistieto että tieteellinen tieto ovat Carlsonin mukaan tärkeitä esteettisen arvioinnin kannalta, sillä ne syventävät kokemusta pelkän pintapuolisen, muodollisen arvioinnin sijaan. Carlsonin esimerkissä maisemassa nähdään vuori, joka sekä pintapuolisesti että muodoltaan on vaikuttava näkymä. Yleistiedon turvin katselija (siis maiseman kokija) kuitenkin osaa tulkita näkemänsä vuoreksi, mikä lisää esteettisen arvioinnin syvyyttä. Katselija ei ainoastaan huomioi korkean ja massiivisen muodostelman olemusta näkymässään, vaan ymmärtää sen yleistietonsa perusteella olevan maankuoren muodostelma, jota kutsutaan vuoreksi. Carlsonin mukaan esteettinen kokemus kuitenkin syvenee entisestään ja tulee merkityksellisemmäksi, mitä enemmän tietoa katselijalla vuoresta on, tieteellinen tieto laajentaa yleistietoa.

⁴⁹ Forss 2004, 59–60.

⁵⁰ Carlsonin ympäristömalli on kehittyneempi tarkastelumuo- to kahden muun, objektimallin ja maisemamallin, liian yksipuoliseksi havaitun taide-estetiikkaan liittyvän tarkastelumuodon lisäksi. Näiden mallien soveltaminen ympäristön esteettisessä kokemisessa on yksipuolista siksi, että niissä ei huomioda kokijan itsensä vaikutusta. Kts. Carlson 2000.

⁵¹ Carlson 2007, 94–96.

Esimerkiksi geologinen tieto vuorien syntyhistoriasta, kuten vulkaaniset tapahtumaketjut ja eroosion vaikutus, syventää kokemusta ja vaikuttaa näin olennaisesti kokemukseen maisemasta.⁵²

Yksi ympäristöestetiikan näkemys paikan kokemisesta on kokemuksen erottelu kolmeen eri tasoon, jotka lähentyvät kovasti Kim Knottin analyysimallin tilan kolmea ulottuvuutta. Petteri Kummala pohtii väitöskirjassaan kaupunkiympäristön tarkastelun perusulottuvuuksia, jotka ovat fyysinen, kokemuksellinen ja kulttuurinen. Fyysinen taso tarkoittaa ympäristön aineellista muotoa, rakennuksia, puita jne. Kokemuksellinen taso taas niitä merkityksiä, mitä muodostuu ihmisten toimista ja tapahtumista ympäristössä ja lopulta kahta edellistä yhdistävä kulttuurinen taso, jossa tarkastellaan sitä, kuinka edellä mainitut ovat kulttuurisesti määrittäneitä.⁵³

Knottin mallissa fyysisen ulottuvuuden kautta tarkastellaan samoja materiaalisia seikkoja. Samoin Knottin sosiaalisen ulottuvuuden voi nähdä kuuluvan paikan kokemuksellisen tason tarkasteluun, jossa ihmisten välinen vuorovaikutus ja siihen liittyvät ilmiöt ovat tarkastelun kohteena. Ympäristön tarkastelun kulttuurinen taso voi niin ikään viitata Knottin tavoin henkiseen ulottuvuuteen, johon kuuluvat seikat voidaan nähdä kulttuurisesti määrittäneinä.

Kummala tuo väitöskirjassaan esiin myös virittyneisyyden merkityksen paikan kokemisessa. Virittyneisyyttä Kummala avaa kahden näkökulman kautta. Virittyneisyys on sijoittuneisuutta, jolla tarkoitetaan ihmiselle annettua – ei ihmisen itsensä valitsemaa – suhdetta maailmaan: ihminen on ”heitetty” tiettyyn historialliseen aikakauteen, sukupuoleen, kieli- ja kulttuuripiiriin, joihin liittyvät normit ja käytänteet omaksutaan ja ne ovat ihmiselle luonnollisia. Ihminen on siis olemuksellisesti virittynyt tietynlaiseen maailmasuhteeseen, josta käsin myös kokemukset rakentuvat.⁵⁴

Toinen virittyneisyyden näkökulma on ihmisen vire tai vireessä oleminen, joka on hieman vaikeasti hahmotettava asia. Sillä ei tarkoiteta pelkästään jotakin mielentilaa, vaan vire on kulloiseenkin tilanteeseen liittyvä olotila, tunnelma tai sävy, joka ei ole riippuvainen ihmisestä eikä liioin ympäristöstäkään, vaan sillä on ihmisen sijoittuneisuuteen liittyvä tausta. Ihminen kokee maailman aina jostakin vireestä käsin. Kummalan antamassa esimerkissä hammaslääkäripelko voi olla yksi virettä kuvaava seikka. Pelko hammaslääkärin

⁵² Carlson 2007, 96–98.

⁵³ Kummala lainaa tässä maantieteen professori Pauli Tapani Karjalaisen tarkastelua. Kummala 2016, 81–82.

⁵⁴ Kummala pohjaa tekstinsä Heideggeriin, jonka termi virittyneisyys on. Kummala 2016, 106–108.

aiheuttamasta kivusta virittää koko hammaslääkärikäynnin ja kokemuksen siitä, mutta jos käynti osoittautuukin kivuttomaksi, muuttaa se seuraavaan käyntiin liittyvää kokemusta, jolloin pelko ei enää viritä tilannetta.⁵⁵

⁵⁵ Kummala 2016, 106–110.

3 Aineisto ja tutkimusmenetelmä

3.1 Haastattelu- ja havaintoaineisto

Tutkielmani aineisto koostuu viidestä haastattelusta, joista neljä toteutettiin kasvotusten yksilöhaastatteluna ja yksi sähköpostin välityksellä. Lisäksi aineistoa kerättiin havainnoimalla. Haastattelut toteutettiin teemahaastatteluina ja niiden kesto oli keskimäärin yksi tunti. Haastattelu valikoitui ensisijaiseksi aineistonkeruumenetelmäksi, sillä tietoa haluttiin saada nimenomaan Kulttuurikeskus Sofian paikkana tuntevilta henkilöiltä. Aineistonkeruun menetelmää määrää myös tutkimuskysymys, ja koska tässä tapauksessa oltiin kiinnostuneita ihmisten paikan eri ulottuvuuksille antamista merkityksistä, oli haastattelemisen kätevin menetelmä tiedon hankkimiseksi – siis kysyä asiaa suoraan ihmisiltä.

3.1.1 Havainnointi

Havainnointiaineistoa kerättiin havainnoimalla sekä osallistuvalla havainnoinnilla. Havainnoinnin etu on siinä, että tiedonhankintamenetelmänä se hyvin kytkee saadun tiedon kontekstiinsa, ja lisäksi havainnointi voi paljastaa esimerkiksi teemahaastatteluissa esiin tulleiden normien ja varsinaisen käyttäytymisen välisen suhteen. Vaikka tässä tutkielmassa ei olla kiinnostuttu niinkään ihmisten käyttäytymisestä, vaan paikan eri ulottuvuuksille annetuista merkityksistä, havainnointiaineistolla on mahdollista tuoda esille jotakin uutta ja erilaista näkökulmaa muun aineiston tueksi. Havainnoinnilla on merkitystä myös tutkijan ymmärryksen lisäämisessä tutkimuksen kohteesta.⁵⁶

Tämän tutkielman osalta havainnoinnilla on se erityismerkitys, että kiinnostus kohdistuu nimenomaan paikkaan ja siihen, kuinka sen eri ulottuvuudet ilmenevät. Tällöin tutkijalla on hyvät perustelut pyrkiä aktiivisesti itsekin havainnoimaan ja eri aistein aistimaan sekä näiden perusteella pohtimaan paikan olemusta ja merkitystä niin itselleen kuin muulle aineistolle tutkimustehtävän näkökulmasta. Tässä työssä suurin osa havainnoinnista oli osallistumatonta havainnointia eli käytettiin niin sanottua ”oppia katselemalla”-menetelmää, jossa havaintoja tehdään osallistumatta itse toimintaan. Ero osallistuvalla havainnoinnilla ja havainnoinnilla ilman osallistumista on kuitenkin vaikea määritellä. Havainnoiminen katselemalla ympärilleen ja sivusta seuraamalla tapahtumien kulkua on toisaalta myös osallistumista paikan elämänmenoon, sillä tutkijan on mahdotonta olla ikään kuin pelkästään karpäsenä katossa.⁵⁷

⁵⁶ Grönfors 2015, 149–150.

⁵⁷ Grönfors 2011, 50.

Havainnointi tehtiin viidellä eri käyntikerralla Kulttuurikeskus Sofiassa ja käynneistä kirjoitettiin muistiinpanoja. Havainnointi perustui kolmen eri näkökulman aktiiviseen pohtimiseen käyntikerroilla. Fyysinen, sosiaalinen ja henkinen ulottuvuus siis pyrittiin huomioimaan havainnoissa. Fyysisen ulottuvuuden osalta havainnointi oli helpointa, sillä tähän valmistauduttiin laatimalla taulukko aistein havaittavien paikan ominaisuuksiin perustuen sekä pohtien, mikä fyysisten ominaisuuksien osalta on ilmiselvästi uskonnollista.

Paikan sosiaalisen ulottuvuuden hahmottaminen havainnoimalla oli siinä mielessä haastavaa, ettei kaikilla havainnointikerroilla juuri mitään erityistä toimintaa ollut. Osallistuva havainnointi toimi tässä paremmin. Osallistuva havainnointi toteutui yhdellä kappelissa tapahtuvalla palveluksella sekä osallistumalla Lähi-idän suuria uskontoja käsittelevään seminaariin, joka kyseisellä kerralla käsitteli islamin uskontoa otsikkonaan *Islam ja sen henkinen ja hengellinen perintö*. Seminaarissa luennoivat ja keskustelivat isä Ambrosiuksen johdolla imaami Anas Hajjar, tutkijatohtori Ilkka Lindstedt sekä professori Heikki Palva.

Kappelin ortodoksinen aamupalvelus oli luonnollisesti uskonnollisen sisällön täyttämä eikä tässä tutkielmassa niinkään olla kiinnostuttu ortodoksisuuden hengellisestä kulttuurista tai liturgisesta sisällöstä, vaikka nämä toki ovat ilmeinen osa paikan henkistä ulottuvuutta. Sosiaalista ulottuvuutta havainnointiinkin lähinnä pohtimalla aktiivisesti sitä, millä tavalla ihmiset paikassa käyttäytyvät, minkälaisia mahdollisia vuorovaikutustilanteita on todettavissa sekä miltä paikan sosiaalinen ilmapiiri vaikuttaa.

Paikan henkisen ulottuvuuden havainnointi oli sekin haastavaa, mutta käytännössä tämä osuus pohjautui haastatteluaineistoon, jossa henkistä ulottuvuutta oli käsitelty. Tämän pohjalta havainnointi perustui aktiiviseen pohdintaan siitä, miten ilmenee esimerkiksi luontoyhteys tai miten ihmisenä kasvamisen edellytykset voivat olla havaittavissa paikassa. Kukin paikan ulottuvuuksista ei ole havaittavissa itsessään sellaisenaan, vaan niiden limittäisyys näyttäytyy myös havainnointiaineistossa. Havainnointia on kuitenkin koottu kolmeen taulukkoon kukin ulottuvuus omassaan. Lähtökohtana oli, että muistiinpanojen tekeminen ja havainnoinnin raportointi on kätevintä taulukon muodossa. Taulukkoihin ei merkitty niin sanottuja kontekstitietoja eli päivämääriä ja kellonaikoja tai muita tutkimuskysymyksen kannalta merkityksettömiä olosuhteita.

3.1.2 Tutkimushaastattelut

Tutkimushaastattelut jaetaan karkeasti kolmeen eri haastattelutapaan sen perusteella kuinka strukturoituja eli kuinka tarkasti jäsenneltyjä haastattelukysymykset ovat. Kysely- tai lomakehaastattelu on täysin strukturoitu haastattelun laji, jossa kysymysten muoto ja järjestys

ovat ennalta määrätty. Lomakehaastattelu sopii erityisesti määrällisen tiedon keräämiseen suurilta ihmisryhmiltä esimerkiksi, kun halutaan testata aiemman kvalitatiivisen tutkimustuloksen yleistettävyyttä. Lomakehaastattelun tuloksia on myös helppo analysoida tietokoneohjelmilla varsinkin, jos tieto on kerätty tai välittömästi lisätty tietojenkäsittelyohjelmaan.⁵⁸

Tämän tutkielman osalta lomakehaastattelu olisi voinut olla mahdollinen erityisesti, jos haastateltavia olisi haluttu suuri määrä. Lopulta yhden haastateltavan kanssa aineistonkeruunmuodoksi valikoituikin sovelletusti lomakehaastattelu, kun haastattelu tehtiin sähköpostin välityksellä lähettämällä valmiit kysymykset haastateltavalle.

Puolistrukturoitu haastattelu on haastattelulaji, jossa kysymysten muotoa ja järjestystä ei ole tiukasti määrätty. Puolistrukturoitu menetelmä antaa haastateltavalle mahdollisuuden vastata laajemmin ja omin sanoin. Tällöin myös haastattelija voi saada tietoa, jota ei ennalta ole huomannut kysyä. Teemahaastattelu on puolistrukturoitu haastattelun tyyppi, jossa keskustelu on keskittynyt tiettyjen keskeisten, tutkijan etukäteen päättämien teemojen ympärille. Haastattelijalla on näin mahdollisuus saada laajemmin tietoa aiheensa tutkittavien tulkinnoista ja merkityksistä, joita henkilöt asiaan antavat. Ennalta määrätty haastattelun teemat voivat kuitenkin aiheuttaa sen, että haastateltavan mahdollisesti itse aihepiiriin antamat teemat jäävät pimentoon tai haastateltavalla ei ole mahdollisuutta itse valita tai vaikuttaa aiheesta keskusteltaviin teemoihin.⁵⁹

Täysin strukturoimatonta haastattelutyyppiä kutsutaan eri nimityksillä, esimerkiksi avoimeksi haastatteluksi tai syvähaastatteluksi. Strukturoimaton haastattelu ei kuitenkaan koskaan ole vain vapaata keskustelua, vaan tutkijan pitää vähintään olla selvillä siitä, mistä aihepiiristä on kiinnostunut ja mistä siis haluaa lisää tietoa. Avoin- tai syvähaastattelu on usein pitkäkestoinen ja haastattelukertoja voi olla useita. Tätä haastattelun lajia voidaan käyttää, kun halutaan tietoa vaikkapa jostakin erityisen arasta asiasta tai jonkun henkilökohtaisesta kokemuksesta, kuten vaikkapa koko elämänkaaresta.⁶⁰

Yleisimmin käytetty tapa toteuttaa haastattelu on yksilöhaastattelu, mutta haastattelija voi kerätä tietoa myös suuremmalta joukolta samanaikaisesti. Ryhmähaastattelun toteuttaminen on taloudellista, sillä usean informantin haastatteleminen samanaikaisesti on tehokasta tiedonkeruuta. Tietoa voi myös saada laajemmin esimerkiksi ryhmähaastattelun

⁵⁸ Hirsjärvi & Hurme 2007, 44–48.

⁵⁹ Hirsjärvi & Hurme 2007, 44–48.

⁶⁰ Hirsjärvi & Hurme 2007, 44–48.

jäsenten mahdollisesti tukiessa toisiaan asioiden muistamisessa.⁶¹ Tässä tutkielmassa haastateltavien pienen määrän vuoksi, mutta myös haastateltavien erilaisten lähtökohtien kannalta ryhmähaastattelun järjestäminen ei ollut mielekästä, vaan yksilöhaastatteluissa kukin haastateltavista saattoi oman pitkänkin kokemuksen puolesta puhua eikä tarvetta ryhmän tuelle tässä mielessä ollut.

Haastatteluaineisto siis hankittiin teemahaastatteluilla, joita tehtiin viisi kappaletta. Sähköpostin välityksellä toteutetun haastattelun kysymykset olivat valmiiksi jäsennelty tarkempiin kysymysmuotoihin ikään kuin lomakkeeksi. Raportin liitteenä on kyseinen kysymyslomake⁶². Tämä yhden haastateltavan kanssa sähköpostitse tehty haastattelu toi oman haasteensa aineistonkeruuseen. Teemahaastattelurungon ollessa valmis oli näistä teemoista kuitenkin melko helppoa laatia kirjallinen kysymyslomake, johon tuli lopulta viisitoista eri kysymystä taustatietojen lisäksi. Kysymyslomake aineistona ei kuitenkaan vastaa vuorovaikutustilannetta, jollainen kasvotusten tehtävä haastattelu on. Haasteena tässä oli suppeat vastaukset ja heikohko mahdollisuus esittää tarkentavia kysymyksiä, vaikka se toki sähköpostin välityksellä nopeaa ja kätevää onkin.

Haastateltavien hankinnassa iso merkitys oli Kulttuurikeskus Sofian *primus motorilla*, isä Ambrosiuksella, jonka myötävaikutuksella haastateltaviin saatiin kontakti. Isä Ambrosius toimi suurena apuna myös muussa tutkielman taustatyössä. Hänen kanssaan sähköpostiviestein sekä kasvokkain käytyjen keskusteluin tuli pohdittua työn laatua ja etenemistä.

Teemahaastattelu menetelmänä on perusteltua, sillä tällöin haastateltavalla on mahdollisuus vapaammin puhua verrattuna tarkoin rajattuihin kysymyksiin vastatessa. Teemahaastattelussa toki on valmiiksi laaditut kysymykset, mutta haastattelukeskustelu on joustavaa ja huomioi haastateltavan erityispiirteet tiukasti rajattua kysymyslomaketta paremmin. Haastattelijan tehtävänä on kuitenkin pitää keskustelu ennalta määriteltyjen teemojen parissa, mutta haastattelun ollessa vuorovaikutustilanne on keskustelu joustavaa ja tarkentavien kysymysten esittäminen onnistuu hyvin. Teemahaastattelu aineistonkeruumenetelmänä tämän tutkielman osalta on perusteltua, sillä tarkoitus on selvittää ihmisten kokemuksia, heidän tulkintojaan sekä antamiaan merkityksiä kulttuurikeskus Sofiasta paikkana.⁶³

⁶¹ Hirsjärvi & Hurme 2007, 63.

⁶² Liite 1.

⁶³ Tuomi & Sarajärvi 2018, 88.

Tässä tutkielmassa haluttiin saada tietoa siitä, mistä osasista ja millä tavoin Kulttuurikeskus Sofia uskonnollisena paikkana rakentuu. Tiedonhankinnan pohjana on Kim Knottin tilan analyysin malli, johon haastattelujen teema-alueet perustuvat. Haastattelussa oli taustatietojen lisäksi neljä eri teemaa, joiden ympärillä keskusteltiin. Näitä teema-alueita olivat paikan fyysinen, sosiaalinen ja henkinen ulottuvuus sekä pyhän ja mystisen teema. Knottin analyysimallia sekä paikan eri ulottuvuuksia on käsitelty luvussa 2.

Taustatietoina kysyin kultakin haastateltavalta heidän syntymävuottaan, ammattiaan sekä uskonnollista taustaansa. Näiden tietojen perusteella voi tarvittaessa sijoittaa aineistoa tiettyyn kontekstiin, kuten esimerkiksi luterilaisiin tai yli 50-vuotiaisiin. Viidestä haastateltavasta kolme oli naista ja kaksi miestä, kaikki viisi olivat yli 60-vuotiaita, eläkkeellä heistä on kolme. Kukin haastateltavista oli korkeasti koulutettu sekä ollut pitkään työelämässä.

Mainittujen tietojen perusteella haastateltavien joukko olikin suhteellisen homogeeninen, mutta kuitenkin monipuolinen ja edustava joukko Sofian paikkana tuntevia henkilöitä sekä eri taustoista tulevia. Uskonnollisuuden suhteen haastateltavat erosivat keskenään eniten. Yksi haastateltavista oli syntyperäinen ortodoksi, kaksi luterilaista kristittyä, yksi uskonottomaksi itsensä luonnehtiva sekä yksi ”etsijäksi” itseään kutsuva kristitty, joka on tutustunut eri uskontokuntiin ja kristinuskon kirkkoihin. Jokainen haastateltava oli syntyperäinen suomalainen sekä kristinuskoon kastettu ja suomalaisessa kristillisessä kulttuurissa elänyt. Kaksi haastateltavista asuu kulttuurikeskus Sofiassa.

3.1.3 Aineistonkeruun eettisyys

Kuten tutkimustyötä kokonaisuutena, myös sen osana aineistonkeruuta ja näin ollen haastattelujakin koskevat tutkimustyötä ohjaavat eettiset ohjeet ja säännöt. Puhutaan aineistohallinnasta, mikä tarkoittaa, että sekä aineiston keruu että käsittely ja säilytys ovat hallittuja. Esimerkiksi tietosuojakysymykset pitää olla huolellisesti mietittynä etukäteen ja pohdintaa tuottaa myös se, kuinka aineisto on käytettävissä myöhemmille tutkijasukupolville. Tutkijan onkin hyvä tehdä aineistohallintasuunnitelma.⁶⁴

Tutkimuseettinen neuvottelukunta on laatinut ihmistieteitä koskevat eettiset periaatteet, jotka on jaettu kolmeen eri kokonaisuuteen. Ensimmäinen on tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, joka sisältää periaatteet tutkittavien

⁶⁴ Ranta & Kuula-Luomi 2017; Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019.

vapaaehtoisuudesta, alaikäisten tutkittavien itsemääräämisoikeudesta sekä siitä, miten tutkittavia on informoitava.⁶⁵

Toinen periaate antaa ohjeistusta siitä, miten vahingoittamiselta ja haitoilta voidaan välttyä. Kolmas Tutkimuseettisen neuvottelukunnan eettinen periaate käsittelee tutkimusaineiston julkaisuun, käyttöön sekä säilyttämiseen liittyviä asioita. Tässä tärkeitä on luottamuksellisuuden ja yksityisyyden suojan säilyminen.⁶⁶

Keskeistä tutkimushaastattelun tekijälle on pitää haastateltava informoituna tutkimuksen tekemiseen, julkaisuun, aineiston säilyttämiseen sekä osallistumisen vapaaehtoisuuteen liittyvistä seikoista koko tutkimus- tai haastatteluprosessin ajan. Usein tutkimustyössä joutuu käsittelemään henkilötietoja ja näiden käsittelyä säätelee myös lainsäädäntö, kuten esimerkiksi henkilötietolaki. Ei siis ainoastaan eettisen neuvottelukunnan periaatteet. On myös tärkeitä huomioida, että suostumukset haastatteluun tulee tehdä kirjallisena ja säilytettävä ne huolellisesti haastatteluaineiston kanssa. On myöskin pohdittava etukäteen se, että tarvitseeko tutkimus eettisen ennakkoarvointilausunnon, jonka voi saada tutkimuseettiseltä neuvottelukunnalta.⁶⁷

Tämän tutkielman haastateltavat saivat etukäteen tiedotteen tutkielmasta, jossa selostettiin tutkimuksen tavoitteet sekä tietosuojan ja vapaaehtoisuuteen liittyvät seikat. Haastateltaville myös annettiin mahdollisuus kysyä tutkielmasta ja he suostuivat myös mahdolliseen haastattelunjälkeiseen jatkokysymysten esittämiseen. Tutkielma ei ole sen luonteinen, että siihen vaadittaisiin mitään erityistä eettistä lausuntoa miltään taholta, mutta alustavat keskustelut ja tutkimuslupamenettely on käyty läpi Kulttuurikeskus Sofian johtohenkilön, isä Ambrosiuksen kanssa ja tutkielma toteutetaan hänen luvallansa ja siunauksella. Haastateltavat myös allekirjoittivat haastattelusuostumuksen. Haastattelut äänitettiin ja litteroitiin tekstimuotoon. Tallenteet ja litteroinnit ovat tekijän hallussa arkistoituna ilman yksilöllisiä tunnistetietoja.

3.2 Analyysin käytännön toteutus

Aineiston analyysin menetelmäksi valikoitui sisällönanalyysi. Analyysin ensimmäiseksi vaiheeksi voidaan katsoa haastattelumateriaalien purkaminen eli tuottaminen tekstimuotoon litteroimalla haastattelujen äänitteet. Tähän liittyi jo karkeaa ensivaiheen analyysia, jossa litteroinnin tarkkuus tuli huomioitua. Tämän tutkielman tarkoituksena ei ole tehdä diskurssi- tai keskusteluanalyysin tyyppistä pikkutarkkaa litterointia, jossa puheeseen liittyvät

⁶⁵ Ranta & Kuula-Luomi 2017; Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019.

⁶⁶ Ranta & Kuula-Luomi 2017; Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019.

⁶⁷ Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2019.

äänenpainot ja tauotkin olisi kirjattu. Litteroinnissa myös jätettiin jotakin epäolennaista teemoihin liittymätöntä keskustelua tyystin kirjaamatta, joten sisällön suhteen analyysi käynnistyi jo litterointivaiheessa. Litteroinnit kuitenkin tehtiin aikaa vievästi sanasta sanaan muotoon.

Seuraavaksi analyysi eteni luokittelemalla haastatteluaineisto teemoittain teoriaohjaavan sisällönanalyysin mukaisesti tosin niin sanotusti ad hoc –tyyppisesti soveltaen siis oman tutkielmani tarpeisiin. Keskeistä tässä on se, että sisällönanalyysi on aineistolähtöistä, mutta yläluokat ovat jo tiedossa perustuen haastattelu-teemoihin sen sijaan, että yläluokat muodostettaisiin aineiston pohjalta. Aineistolähtöinen sisällönanalyysi on kolmivaiheinen alkaen aineiston tiivistämisestä, pelkistettyihin ilmauksiin (redusointi), jotka ryhmitellään niitä yhdistäviin alaluokkiin (klusterointi), joista sitten muodostetaan yläluokkia, käsitteellistetään (abstrahointi).⁶⁸ Tämän tutkielman analyysin osalta on jo olemassa teemoihin jaettuna yläluokat – siis fyysisen, sosiaalisen, henkisen ulottuvuuden ja pyhän/mystisen ulottuvuuden teemat. Nämä ulottuvuudet muodostavat sen teoreettisen viitekehyksen, jonka ohjaamana Kulttuuri-keskus Sofiaa paikkana analysoidaan.

Käytännössä analyysi toteutui niin, että litteroidusta tekstiaineistosta koodattiin värimerkinnöin tiettyyn teemaan kuuluvaksi katsotut ilmaukset. Nämä haastateltavien alkuperäiset ilmaukset sitten redusoitiin eli pelkistettiin tiivistettyyn muotoon. Esimerkiksi:

Tää jatkuva yhteys jumalanpalveluksiin niin se kouluttaa myös itseä siis näkemään ja ajattelemaan että mitäs tuumuksia sitä on tullut tehtyä tai sanottua⁶⁹

→

jumalanpalvelukset reflektoinnin ja henkisen kasvun tukena.

Pelkistetyt ilmaukset ryhmiteltiin yhdistäviin käsitteisiin, joka yllä olevan sitaatin kohdalla oli paikan henkisen ulottuvuuden yläluokka. Tällä tavoin päästiin siihen tavoitteeseen, mihin tutkielmalla pyrittiin eli selittämään sitä, minkälaisista osa-alueista Kulttuurikeskus Sofia rakentuu. Erilaisten lausumien tiivistäminen ja ryhmittely tiettyjen yläkäsitteiden alle ei toki vielä itsessään kerro paikan rakentumisesta uskonnollisena kokonaisuutena, vaan analyysin pyrkimyksenä on myös tulkita ja tehdä johtopäätöksiä siitä, mihin käsitteellisiin lopputuloksiin sisällönanalyysillä on päästy.

Analyysissa aineisto järjestetään mielekkäällä tavalla ja sitten sitä on tulkittava tutkimuskysymyksen ja teoreettisen viitekehykseen heijastaen. Huomioitavaa on, että tutkija joutuu koko analyysiprosessin ajan tekemään päätöksiä sen suhteen, mitä aineistosta on

⁶⁸ Tuomi & Sarajärvi 2018, 122–133.

⁶⁹ Haastattelu 1.

tuotava esiin, mikä on relevanttia tutkimuskysymyksen kannalta ja mikä ei. Toisaalta pelkkä vastausten ryhmittely ja kuvaaminen ei riitä sisällönanalyysiksi.⁷⁰

Litteroidusta haastatteluaineistosta haastateltavien vastaukset ja kertomukset tiivistettiin alkuperäisistä ilmauksista pelkistettyihin ilmauksiin, jotka ryhmiteltiin neljään eri kategoriaan sen perusteella, minkä teeman alle ne tulkittiin kuuluvan. Esimerkiksi pitkähköt selostukset saunomisen mielekkyydestä ja hienosta rantasaunasta yksinkertaisesti pelkistettiin ilmaisuksi 'sauna', jonka katsottiin kuuluvan fyysisen ulottuvuuden yläluokkaan kuuluvaksi, sillä sauna on osa rakennettua ympäristöä, joka on koettavissa fyysisesti.

Jotkut ilmaukset saattoivat olla merkitykseltään useamman yläluokan alle kuuluvia. Esimerkkinä juuri sauna, johon liittyy itse fyysinen saunominen sekä saunan lämmitys, joka Sofiassa on kesäisin ollut varsin yhteisöllistä toimintaa. Saunan voi siis katsoa kuuluvan niin sosiaalisen kuin henkisen ulottuvuuden kategorioihin fyysisen ulottuvuuden lisäksi. Henkisen ulottuvuuden piiriin saunan voi tulkita kuuluvan sen vuoksi, että aineistossa nostettiin esiin saunomisen meditatiivinen ja ruumiillisen puhdistautumisen lisäksi myös henkinen puhdistautuminen. Tällä tavalla analyysiä siis vietiin eteenpäin.

Aineistoa analysoitiin vielä näitä haastatteluteemoihin kuuluvia kategorioita tarkemmin ryhmittelemällä ilmaistuja käsitteitä fenomenologisen ympäristöestetiikan tarjoaman paikan kokemisen eri ulottuvuuksien kategorioiden mukaan. Aineistosta poimitut ilmaisut jaettiin kahteen luokkaan sen mukaan, kuuluuko ilmaisu aistein havaittavien vai tulkinnallisten ominaisuuksien piiriin. Mielestäni tällainen analyysi voi kiinnostavalla tavalla kertoa siitä korostuuko haastateltavien kokemuksissa aistielämykset vai esimerkiksi haastateltavan tietoon ja aikaisempaan kokemukseen perustuvat merkityksenannot. Esimerkiksi uskonnollisesti orientoitunut ja hengellisesti virittäytynyt henkilö voi kokea paikan tietyt ominaisuudet korostuneesti.

⁷⁰ Eskola 2015, 186; Tuomi & Sarajärvi 2018, 145–146.

Kuva 1. Mosaiikkiteos Kulttuurikeskus Sofiassa.

4 Kulttuurikeskus Sofian fyysinen, sosiaalinen ja henkinen ulottuvuus

4.1 Luonto ja rakennettu ympäristö

Tämän analyysiluvun alussa kuvailen kunkin kategorian sisältöä eli sitä, mitä haastatteluaineiston perusteella voi kutsua merkitykselliseksi Kulttuurikeskus Sofian paikan olemuksen kannalta. Luvun lopuksi pyrin tulkitsemaan aineistoa oman havainnointini sekä sovellettavien teorioiden valossa. Aluksi valotan kuitenkin hieman teorianäkökulmaa kuhunkin teemaan liittyen.

Paikan fyysinen ulottuvuus oli haastatteluissa teemoista ensimmäisenä. Haastateltavilta kysyttiin, miten he kuvailisivat tai miten he ovat kokeneet Kulttuurikeskus Sofian ympäröivän luonnon sekä rakennetun ympäristön. Tavoitteena oli saada tietoa siitä, mitä merkitystä paikan luonnolla ja rakennuksilla on haastateltaville sekä mitä fyysiseen ulottuvuuteen liittyviä seikkoja he tuovat esille vastauksissaan. Haastatteluissa kysyttiin myös rakennusten sisätilojen kokemisesta ja onko siellä jotakin merkityksellistä ja jos on niin mitä ja miksi. Haastatteluaineistosta kertyi 50 käsitettä, jotka tulkittiin kuuluvan paikan fyysisen ulottuvuuden kategoriaan.

Sekä Knott että Kummala ja Forss painottavat ympäristön tai tilan kokemisen ruumiillisuutta⁷¹. Parhaiten tämä paikan kokemisen keskeinen elementti näyttäytyi aineistossa fyysistä ympäristöä koskevan teeman yhteydessä. Keskeisintä ruumiillisuudella paikan kokemisessa on se, että ruumiimme kautta havaitsemme ympäristömme aistien välityksellä. Ruumiin kautta myös prosessoimme aivoissamme saamaamme tietoa ympäristöstä ja tulkinta siitä syntyy suhteessa kaikkeen aiempaan kokemaamme sekä siihen, miten kulloinkin olemme virittyneet. Sama koskee muitakin tämän tutkielman teemoja. Myös sosiaalinen ulottuvuus toimii ruumiimme kautta samalla tavalla. Knottin mukaan ruumiimme ”antavat” meidän sekä kokea että käsitteellistää ympäröivää maailmaa. Tämä koskee siis sekä fyysistä ympäristöä, että ihmissuhteita ja yhteisöä ympärillämme⁷².

Haastateltavat eivät suoraan tuoneet sanallisesti esille kokemisen ruumiillisuutta, mutta merkityksellisiksi nostamissaan asioissa ei voi välttyä epäsuorasti havaitsemasta kokemusalueen itsestäänkin selvää ruumiillista puolta. Erityisesti tämä koski visuaalisten havaintojen ja niihin liittyvien syvempien merkitysten esille tuomista, kuten luontoon liittyvät elementit ja niiden merkitys henkilöille, mitä seuraavassa Sofian paikkaan liittyvänä kuvailen sekä luonnon että rakennetun ympäristön osalta.

4.1.1 Luonnonympäristö

Merkityksellisimmäksi nousivat paikkaa ympäröivään luontoon liittyvät asiat. Sijainti meren äärellä ja vesi elementtinä oli tärkeä kuten myös jää talvisin. Paikalla kasvavat männyt koettiin merkitykselliseksi osaksi paikan ympäristöä. Yleensäkin puita sekä metsää ja metsämaisemaa pidettiin tärkeänä osana Sofian paikkaa. Kaksi haastateltavaa puhuivat metsästä myös lähes identtisesti uskonnollisella viittauksella:

metsä kirkkoni olla saa⁷³

ja

metsä on minun kirkkoni⁷⁴.

Ympäröivään luontoon liittyivät myös linnut ja muut metsän eläimet, joita saattoi kohdata pihamaalla tai rantasaunan tienoilla. Myös mehiläisten pito koettiin viehättävänä luontoon

⁷¹ Forss 2007, 78; Knott 2005b, 156–158; Kummala 2016, 99–100.

⁷² Knott 2005b, 157.

⁷³ Haastattelu 3.

⁷⁴ Haastattelu 2.

liittyvänä piirteenä alueella. Samoin yhteinen talkoilla hoidettava kasvimaata koettiin merkityksellisenä osana paikan luontoyhteyden suhteen:

ite koen sen, että tehdä jotaki olla niinku aidossa yhteydessä siihen, miten luonto kasvaa, mikäänhän ei opeta niin paljon tästä elämästä kun luonnon seuraaminen⁷⁵.

Kallahden niemellä, jossa Sofia sijaitsee, on kaksi luonnonsuojelualuetta, jotka myös tuotiin esille merkityksellisinä. Paikan syrjäistä sijaintia luonnon keskellä pidettiin erinomaisena ja uniikkina, sillä paikka on Helsingissä aivan kaupungin kupeessa hyvien kulkuyhteyksien päässä, mutta kuitenkin keskellä luonnonmaisemaa. Luonnon kauneus, rauhallisuus ja hiljaisuus olivat keskeisiä ympäristön tunnelmaa kuvaavia ilmaisuja.

Yksi esille tullut luonnonympäristöön liittyvä seikka oli saapumisreitti Sofiaan, kapeahko tie, joka kulkee suurten mäntyjen katveessa. Aineistossa reittiä kuvailtiin metsätieksi tai mäntykujaksi ja idylliseksi suomalaiseen maisemaan kuuluvaksi näkymäksi, jossa yhden haastateltavan mukaan on aikoinaan kuvattu elokuvaakin. Myönteinen suhtautuminen tähän katuosuuteen liittyy idylliseen puiden ja harjumaisten niemen kokonaisuuteen, johon yhdistyvät ikään kuin muistot menneisyydestä sekä tulkittavissa on myös ajatus sakraalin ja profaanin rajamaastosta:

minusta on aivan viehättävä se mäntykuja, se, jossa on kuvattu näitä suomifilmejäki, leffoja, sehän on ku kärritie ja mun nähdäkseni se on sillä tavalla tutun olonen ja kiva kävellä se viimeinen polku ja sehän on vähän ku pyhiinvaelluspolku et ihan mielelläni sen teen ja siitä kannakselta näkyy vettä kummallakin puolella se menee ihan niinku joku holvi siinä menee ihan ku uuteen maailmaan⁷⁶.

Luonnonympäristöön liittyviä seikkoja mainittiin lisäksi kalliot ja kivenlohkareet sekä yleisesti ympäristön oivat ulkoilumahdollisuudet sekä hyvät marjastusmahdollisuudet lähiluonnossa. Maininnan arvoista on myös kulttuurikeskuksen ekologinen suhde luonnonvarojen käyttöön, sillä esimerkiksi paikan kiinteistö on siirtynyt vastikään maalämpöön ja hotellin ravintolassa kasvisruokaa on monipuolisesti tarjolla.

4.1.2 Rakennettu ympäristö

Paikan fyysiseen ulottuvuuteen liittyvät keskeisesti alueella sijaitsevat rakennukset sekä näiden sisätilat, mutta myös muut paikan materiaaliset ilmentymät, jotka eivät ole tulkittavissa kuuluvan havaittavaan luonnonympäristöön. Toisin sanoen, ihmisen aikaansaannokset paikassa, mitä kutsutaan myös kulttuuriympäristöksi.

⁷⁵ Haastattelu 2.

⁷⁶ Haastattelu 3.

Merkityksellisimmiksi kohteiksi paikassa aineistosta nousivat hotellirakennuksessa sijaitseva Pyhän Sofian kappeli sekä erillään sijaitsevat rantasauna sekä laituri. Myös uima-allas ja takkahuone sekä hotellirakennuksen toisessa kerroksessa sijaitsevat kulttuurikeskuksen säätiön toimitilat mainittiin miellyttävinä. Siellä erityisesti sali, jonka seiniä koristavat lukuisat taideteokset. Yleisestikin runsasta taidekokoelmaa ja pyhäinkuvia eli ikoneja arvostettiin. Myös galleriatiloja, joissa on vaihtuvia taidenäyttelyitä, pidettiin myönteisenä ja hieman etäämpänä muista rakennuksista sijaitseva Pyhän Maria Pariisilaisen tsasouna tuli niin ikään esille paikalle tärkeänä rakennuksena. Suuri seinämosaiikki hotellirakennuksessa nostettiin myös esille myönteisenä yksityiskohtana (kuva 1).

Rakennusten arkkitehtuurista nähtiin oman aikansa ilmentymänä eikä se saanut osakseen erityistä arvostusta, mutta sen nähtiin kuitenkin hyvin maastoutuvan maisemaan ja olevan myös laadukkaasti rakennettua. Myöskin pintamateriaali eli vaalea tiili ja muutoinkin väreiltään hillityt rakennukset nähtiin paikkaan sopivaksi.

Pyhän Sofian kappeli on tila, jonka koettiin olevan aivan keskeinen osa kulttuurikeskusta:

on aivan olennaista että siellä on se kappeli [ja] päivittäiset palvelukset [...] olipa sitte kuinka vähän väkkee niin ne pidetään, ne luopi semmosen hengen siihen paikkaan⁷⁷
ja

kyllä mä sinne kun käyn näyttelyssä niin aina kurkkaan sinne kappeliin se on musta todella jotenki rauhoittava⁷⁸.

Kappelissa on ortodoksiselle pyhäkölle tyypillinen sisustus ja haastateltavien huomion siellä kiinnittivät erityisesti ikonit, mutta mainittiin myös kappelin seinää reunustavat tuolit kauniina huonekaluina. Tilaa, mihin kappeli on sijoitettu ei rakennuksen historian vuoksi ole alun perin suunniteltu kirkkotilaksi, joten se sai osakseen myös kritiikkiä, lähinnä sen valaistuksesta:

ku sinne menee niin sitä aina vähän että saisiko tästä jotenkin semmoisen niinkun myös valaistus minusta on kamala ku siel on vaan tällönen minusta valaistuksella siitä sais paljon et sinne mietittäs tunnelmallisempi valaistus ku ne kirkkaat loisteputket siellä katossa siellähän ei ole mitään kohdevalaistusta eikä mitään vaan pelkästään ne kirkas kylmä kattovalaistus sieltä katosta⁷⁹.

Kappelin nähtiin olevan ikään kuin paikan sydän, joka tuo kulttuurikeskukselle sen omaleimaisuuden ortodoksisen uskonnon ja kulttuurin ilmentymänä. Erityinen vahva

⁷⁷ Haastattelu 2.

⁷⁸ Haastattelu 3.

⁷⁹ Haastattelu 4.

aistittava fyysinen elementti oli suitsukkeen tuoksu, joka koetaan nimenomaan ortodoksiseen pyhäkköön kuuluvana asiana, samoin kuin ikonit. Toisaalta kappeli valaistuksensa puolesta koettiin myös myönteisesti. Luonnonvalon pääsy kappelin ikkunoista sekä pimeiden talvi-iltojen tunnelma nousivat esille. Havainnoinakin perusteella valaistus ei vastannut kylläkään saamaansa yhden haastateltavan kielteistä arviointia, vaan esimerkiksi aamupalveluksen yhteydessä valaistus oli hämärä ja loi myönteistä tunnelmaa tilaan.

Hotellin yhteydessä sijaitseva ravintola ja sen sali saivat osakseen myönteistä arviota erityisesti suurten ikkunoiden ja niistä avautuvan näkymän vuoksi. Ravintolasalin sisustus sen sijaan yhden haastateltavan mukaan muistutti työmaaruokalaa. Kalustamista kuvailtiin kotikutoiseksi ja nähtiin, että panostamalla nimenomaan kalustukseen sisustuksesta saataisiin entistä houkuttelevampi ja tunnelmallisempi, mutta samalla todettiin myös taloudellisten resurssien rajallisuus sekä isojen tilojen kalustamisen haastavuus.

4.1.3 Fyysisen ulottuvuuden merkitys

Pohdittaessa vastausta siihen, mistä elementeistä Kulttuurikeskus Sofia uskonnollisena paikkana rakentuu, on paikan fyysisen ulottuvuuden kannalta keskeistä se, miltä paikassa näyttää. Visuaaliset havainnot ovat ensisijaisia merkityksen luoja. Aineistosta nousi esiin erityisesti ympäröivä luonto ja siihen liittyvät elementit, kuten meri ja metsä. Paikalla sijaitsevat runsaat männyt ovat tärkeä paikkaa rakentava elementti. Ihmisillä on puihin yleensäkin erityinen suhde. Ympäristöesteettisestä näkökulmasta puu on, kuten Kummala sanoo, läpeensä paikallinen olio. Puiden elinehto nimittäin on olla paikallaan, ne ovat paikalleen pysyvästi juurtuneita, kunnes kuolevat. Puut myöskin ilmentävät esimerkiksi ajan kulumista – vaikkakin hitaalla – kasvullaan sekä varsinkin lehtipuut myös vuodenaikojen vaihtumista. Puut ovat siis keskeinen paikkaa rakentava elementti.⁸⁰

Puihin on liitetty myös vahvasti uskonnollisia merkityksiä, esimerkiksi useissa uskonnoissa puiden on ajateltu olevan pyhiä ja toimivan linkkinä tämän maailman ja tuonpuoleisen välillä tai on ajateltu jumalten asuvan puissa. Puilla on ollut myös keskeinen merkitys ihmisen luontoyhteyden konkretisoijana ja puita on myös palvottu, tosin palvonnan kohteena on ollut se, mitä kussakin kontekstissa puu edustaa eikä itse puu.⁸¹ Myös muinaissuomalaisessa mytologiassa puihin on liitetty erilaisia uskomuksia ja niin sanottuja uhripuita on ollut vielä kristillisellä ajallakin⁸². Havainnointiaineistossa pohtimisen aiheena

⁸⁰ Kummala 2016, 128, 136.

⁸¹ Esimerkiksi puusta pyhänä tai maailmankaikkeuden symbolina, Eliade 2003, 168–172.

⁸² Pulkkinen 2014, 132–133.

oli se, miten paikan luonne muuttuisi tyystin, jos ympäristön mäntyjä ja muita puita ei lainkaan olisi.

Sofian paikkaan liitettiin keskeisesti myös vesi elementtinä, ja esimerkiksi ortodoksiseen traditioon kuuluva vedenpyhitys tuotiin esille tärkeänä ja kiinnostavana tapahtumana, joka yhden haastateltavan mukaan aiheuttaa sen, että

sielä värähtelytaso aina nousee ku vesi pyhitetään⁸³.

Ortodoksien vedenpyhityksessä veden katsotaan pyhittyvän papin suorittaman rituaalin kautta, ja veden ajatellaan toimivan Jumalan pyhyiden välikappaleena. Pyhitettyyn veteen voi mennä kastautumaan, ja pappi voi vihmoa sitä ihmisten päälle tai sitä voi ottaa mukaansa kotiolojen käyttöä varten. Vesi on siis tärkeä pyhän kokemisen elementti myös ortodoksisuudessa.⁸⁴ Laajemminkin uskonnon kontekstissa vedellä on symbolinen merkitys muun muassa alkuvoimana sekä elämän lähteenä ja tästä näkökulmasta⁸⁵ ajatellen Sofian merellinen sijainti, veden läsnäolo sekä veteen liittyvä rituaalinen toiminta ovat paikalle tärkeitä uskonnollisia rakennusosia.

Viime vuosina ekologinen ajattelu sekä myös kirkkojen vastuu luonnon hyvinvoinnin ja ympäristötietoisuuden edistäjänä on ollut kovasti esillä. Muun muassa yhteiseurooppalaiset ekumeeniset organisaatiot sekä kirkkojen johto ovat ottaneet kantaa luonnonsuojelun puolesta⁸⁶ ja ortodoksisen kirkkovuoden aloituspäivä on Konstantinopolin ekumeenisen patriarkan⁸⁷ Bartholomeoksen siunaama luomakunnan päivä⁸⁸. Haastatteluaineistosta nousivat esille huomiot Sofian ympäristötietoisesta asenteesta; käytännön toimista, jotka ovat luontoystävällisiä sekä myös koulutustarjonnasta, sillä esimerkiksi ekoteologiaan liittyviä luentoja on pidetty.

Rakennetun ympäristön osalta keskeistä oli kappelin olemassaolo Sofiassa. Uskonnollisen paikan rakentumisen näkökulmasta pyhäkkö on itsestään selvästi tärkeä, ja tilan moniulotteisuuden näkökulmasta voidaan sanoa, että kappelissa kulminoituvat havainnollisesti sekä fyysinen, sosiaalinen että henkinen tilan ulottuvuus. Paikan fyysinen ympäristö toimii niin sanotusti kulissina kaikelle toiminnalle, mutta aineelliset elementit ympäristössä myös ohjaavat näkemään Sofian uskonnollisena kulttuurikeskuksena, sillä ne

⁸³ Haastattelu 2.

⁸⁴ Pyhitetty vesi 2009.

⁸⁵ Veden symboliikasta: Eliade 1958, 188–212; 2003, 150–152.

⁸⁶ Luomakunnan aika: rukouksia maailman ja luonnon puolesta 2017.

⁸⁷ Suomen ortodoksinen kirkko on autonominen paikalliskirkko, joka kuuluu Ekumeeniseen patriarkaattiin.

⁸⁸ Haavisto 2016, 150.

tukevat paikan sisällöllistä toimintaa. Suurikokoinen mosaiikkiteos (Kuva 1) ulkoseinällä on esimerkiksi sellainen elementti, josta on helposti pääteltävissä paikan uskonnollinen luonne, mikäli Sofian pihaan saapuisi vailla mitään tietoa minkälaisesta paikasta on kyse.

Ulkoseinässä oleva mosaiikkiteos sekä kappelissa ja muuallakin Sofian tiloissa olevat ikonit ovat myös ilmeisiä uskonnollisesta paikasta visuaalisesti havaittavia aineellisia elementtejä. Yksi keskeinen aistein havaittava ominaisuus on suitsuke, jota käytetään kappelissa ja sen voikin haistaa jo ennen kappelitilaan astumista. Tekijän oma havainnointi huomioi tämän aistimuksen keskeisenä uskonnollisena elementtinä – sellaisena, joka ei ole visuaalisesti havaittavissa. Myös haastatteluaineistossa suitsukkeen tuoksu tuli esille ja se kertoo nimenomaan ortodoksisuuden piiriin kuuluvasta ympäristöstä. Samoin runsas ikonien määrä kertoo paikan uskonnollisesta luonteesta, kuten myös kappelin edustalla olevat kellot, joita soittaessa uskonnollisuuteen viittaava havainto on kuuloaistin välittämä.

Havainnoidessa huomio kiinnittyi myös paikan värimaailmaan, joka sinänsä on aivan harmoninen kokonaisuus, jonka ulkoympäristössä luonnon värit näyttäytyvät sellaisenaan kuin ovat vaihtuen vuodenaikojen sekä päivän kuluessa valoisuudesta riippuen. Sisätiloissa värit eivät myöskään erityisesti ole silmäänpiistäviä, mutta kappelin värimaailma on erityinen. Tähän vaikuttavat ensinnäkin kappelin seinillä olevat ikonit ja niiden värikkyys sekä tilan muu tummansävyinen sisustus. Erityisesti huomion kiinnittää kappelin lattia, joka on kopio Athos-vuorella sijaitsevan luostarikirkon lattiasta. Värien aistiminenkaan ei ole täysin vapaata kontekstista. Esimerkiksi sininen väri, joka olisi valon aallonpituudeltaan sama, tulkitaan kuitenkin erilaiseksi eri yhteydessä. Kummalan mukaan väritkin havaitaan osana jotakin merkityksellisesti jäsentynyttä kokonaisuutta. Näin ollen voi huomata tulkitsevansa ikonien värimaailmaa uskonnollisen symboliikan kautta ja pohtia Sofian muita tiloja tästä näkökulmasta.⁸⁹

Jaettaessa paikan ominaisuuksia havaittaviin ja tulkinnallisiin ominaisuuksiin ovat paikan fyysisen ulottuvuuden ominaisuudet selkeästi aistein havaittavien piirissä. Nämä havaittavat ominaisuudet johdattavat tulkinnallisten ominaisuuksien piiriin⁹⁰. Yksi tulkinnalliseksi ominaisuudeksi luettava on paikan ajallinen syvyys sekä historiallinen ulottuvuus. Karkeasti tulkiten ajallinen syvyys on havaittavissa esimerkiksi arkkitehtuurissa, jonka voi tulkita liittyvän tiettyyn ajanjaksoon sekä vaikkapa pintamateriaalien kulumisena,

⁸⁹ Kummala 2016, 104.

⁹⁰ Forss 2007, 79.

myös niin sanottuna ajan patinana. Tällaiset havainnot kertovat paikan iästä, mutta ihmisten toiminnan jäljet ja tieto siitä tuovat paikkaan historiallista syvyyttä.⁹¹

Aineistosta nousivat esiin muistot paikan historiasta Osuuspankkiopiston ajoilta, jolloin muutama haastateltavista oli paikalla käynytkin. Uskonnollisen paikan näkökulmasta tällaisella historiallisella ulottuvuudella ei niinkään ole merkitystä, eikä se aineistonkaan perusteella noussut erityisesti esiin, mutta se kertoo ihmisten paikalle antamista myönteisistä merkityksistä, tuttuuden tunteesta, joka on edellytys sille, että ihminen tuntee olonsa kotoisaksi.⁹² Samaa myönteistä tunnetta paikkaa kohtaan luo myös ympäröivä luonto ja ihmisten välinen vuorovaikutus.

4.2 Yhteisöllisyys

Kim Knottin mukaan paikan sosiaalisen ulottuvuuden osalta keskeistä ja ilmiselvästi uskonnollista on fyysisessä ympäristössä tapahtuva uskonnollinen toiminta sekä uskonnollisesti ja aatteellisesti sitoutunut organisaatio, joka Sofian paikan osalta on Suomen ortodoksisen kulttuurikeskuksen säätiön toiminta, josta aiemmassa on selostettu. Paikan uskonnollista rakennusosaa ei sosiaalisen ulottuvuuden näkökulmastakaan tarvitse erityisesti etsiä, vaan uskonto näkyy monin tavoin Sofian arjessa ja aineistonkin perusteella sosiaalinen ulottuvuus on monipuolisesti näkyvissä. Tähän liittyvät muun muassa erilaiset ihmisten väliset vuorovaikutussuhteet kuin myös yhteisöjen välinen kommunikointi sekä verkostot.⁹³

Kulttuurikeskuksen sosiaalisen ulottuvuuden näkökulmasta keskeisimpinä seikkoina nousivat esille yhteisön tuoma turvallisuuden tunne sekä mahdollisuus seurusteluun ja muuhun sosiaaliseen aktiviteettiin, mitä paikassa on tarjolla. Asukkaat pitävät yhteisiä talkoita, muun muassa pihamaan kunnostamisessa, sekä monenlaisia yhteisöllisiä aktiviteetteja kuten kirjallisuuspiiriä, elokuvakerhoa sekä myös yhteisiä matkoja. Yhteisössä pidetään myös säännöllisesti asukaskokous, jossa kohdataan muita asukkaita. Toiminnassa on mukana myös Sofian ystävät -yhdistys, jonka tarkoituksena on, Suomen ortodoksisen kulttuurin säätiön lailla, ortodoksisen kulttuurin tuntemuksen ja arvojen edistäminen, ja se esimerkiksi järjestää erilaisia tilaisuuksia kulttuurikeskuksessa⁹⁴.

Tärkeitä yhteisöllisyyteen liittyviä seikkoja olivat myös yhteinen ateriointi järjestetyissä tilaisuuksissa ja aktiviteeteissa sekä erityisesti kesäaikaan kuuluva yhteinen saunanlämmitys

⁹¹ Forss 2007, 83–87.

⁹² Kummala 2016, 123.

⁹³ Knott 2009, 158.

⁹⁴ Ystäväyhdistyksen säännöt s.a..

ja saunominen. Yleensäkin mahdollisuus kohdata erilaisia ihmisiä nousi esille sosiaalisen ulottuvuuden temasta keskustellessa:

tääl on täydellinen rauha jos sä sitä haluat, mutta aina näät ihmisiä, koko ajan törmäät niihin, hotelliin tulee aina uusia ihmisiä töitä tekemään, niihin tutustuu ja aina syntyy semmonen pieni keskustelu ku mennään tonne roskikselle tai ootetaan bussia⁹⁵.

Erilaisiin seminaareihin ja keskustelutilaisuuksiin osallistuminen koettiin edistävän sosiaalista kanssakäymistä, sillä tilaisuuksien aiheet ovat usein kiinnostavia ja keskustelua herättäviä, jolloin esimerkiksi seminaarin kahvitauolla helposti syntyy vuorovaikutustilanteita. Kulttuurikeskuksen ohjelmatarjonta nähtiin myös laajemmin edistävän eri yhteisöjen välistä vuoropuhelua. Esimerkiksi suuriin maailmanuskontoihin liittyvä luentosarja koettiin erinomaiseksi.

Sosiaalinen ulottuvuus kattaa kaiken ihmisten välisen vuorovaikutuksen paikassa. Sekä haastattelujen että havainnoinnin perusteella vuorovaikutus oli luontevaa ja rauhallista, vaikka ristiriidoiltaan ei aina välttyä, kuten eräs haastateltava totesi tiiviissä yhteisössä elämisestä. Havainnoinnissa tällaista ei tullut esille.

Forssin sekä maantieteilijä Yi-Fu Tuanin mukaan myös arkkitehtuuri on osa paikan sosiaalista ulottuvuutta. Rakennukset ja niiden arkkitehtuuri ilmentävät paikan sosiaalista järjestystä.⁹⁶ Sofiassa tämä tulee esille luontevasti kappelissa, joka pyhänä tilana edustaa tiettyä hierarkiaa ja instituutiota. Myöskin majoitus- ja ravintolatoiminta paikassa näyttäytyy sosiaalisen ulottuvuuden kannalta hierarkkisena: on palveltavat asiakkaat ja palvelevat työntekijät. Ortodoksisen kulttuurikeskuksen säätiön toimitilat ja paikan johtohahmona metropoliitta, Isä Ambrosius, myöskin edustaa sekä hengellisesti että institutionaalisesti tiettyä sosiaalista arvoasetelmaa, joka tulee erityisesti esille kappelin jumalanpalveluksissa. Uskonnon näkökulmasta tarkasteltuna tämänkaltainen sosiaalinen hierarkia on edellytys esimerkiksi rituaalissa, jossa papilla on oma roolinsa ja asemansa suhteessa seurakuntalaisiin ja korkeampaan voimaan. Knott toteaaakin, että rituaaleilla on merkittävä rooli sosiaalisen tilan luomisessa.⁹⁷

Merkitykselliseksi osaksi paikan sosiaalista ulottuvuutta nousi myös yhteisön tuoma turvallisuuden tunne. Asukkaista suuri osa on seniori-ikäisiä ja sen vuoksi ajatus siitä, että on tarpeen vaatiessa muita ihmisiä auttamassa, koettiin tärkeäksi.⁹⁸

⁹⁵ Haastattelu 3.

⁹⁶ Tuan 1977, 102, 116; Forss 2007, 97–98.

⁹⁷ Knott 2005a, 40–43.

⁹⁸ Haastattelut 1, 2 ja 4.

4.3 Henkinen tila

Paikan henkinen ulottuvuus ilmeni aineistosta erityisesti ortodoksisen jumalanpalveluselämän kautta. Tärkeäksi koettiin kappelissa pidettävät päivittäiset palvelukset sekä viikoittaiset liturgiat ja muu hengellinen ohjelma. Sofia koettiin monipuolisen kulttuuri- ja seminaariohjelmansa vuoksi paikkana, jossa mahdollisuus ihmisen henkiselle kehitymiselle on suuri. Henkiseen ulottuvuuteen laskettiin kuuluvan siis myös hengellisen elämän vietto, mutta myös mahdollisuus luontoyhteyden kokemiseen, ja kuten yksi haastateltavista toteaa Sofian roolista:

se luo niinku ihmisyyden kehitymiselle edellytyksiä, avaa ihmisen luontoyhteydelle kehityksen mahdollisuuksia, kirkastaa ihmisen hengellisen elämän ulottuvuuksia [...] ja tarjoaa foorumin uskonnollisten yhteisöjen vuoropuhelulle⁹⁹.

Edellytyksiä henkiselle kehitymiselle koettiin tarjoavan myös Sofian ravintola, joka huomioi ruokalistassaan ortodoksisen paastonajan ruokavalion. Ortodoksikristillisen opin ja perinteen mukaan paaston merkitys on henkisessä kilvoittelussa ja kehitymisessä.¹⁰⁰

Vaihtuvat taidenäyttelyt ja pysyvämmät ikonit sekä muu kuvataide myös koettiin tarjoavan henkistä sekä hengellistä ravintoa Sofiassa kävijälle tai siellä asuvalle. Myös muu kulttuuritarjonta, kuten konsertit tai kurssit, muodostavat osan henkistä ulottuvuutta. Monipuolinen koulutus- ja seminaaritarjonta luo edellytyksiä ihmisenä kasvamiseen ja vuorovaikutukseen niin yksilö- kuin yhteisötasolla. Sofiassa järjestettävät retriitit ovat jo lähtökohtaisesti mahdollistamassa ihmisen henkisen hyvinvoinnin kohenemistä.

Paikka on konstruktio, joka toimii taustana ja joka kokoaa yhteen erilaiset sitä rakentavat ulottuvuudet¹⁰¹. Se on paikallaan pysyvä, mutta se on alati muuttuva tila. Paikka on dynaaminen kokonaisuus, jonka kokeminen tapahtuu moniulotteisesti. Paikan fyysinen ulottuvuus sisältää sen aistein havaittavat ominaisuudet, jotka ohjaavat tulkinnallisten ominaisuuksien piiriin ja jotka kukin kokee oman ruumiinsa ja virittyneisyytensä kautta.

Esimerkiksi Pyhän Sofian kappelissa ortodoksinen teologia, sen traditio ja laajemmin koko kristinuskon ideologia aineellistuvat siinä symboliikassa, mitä kappelin fyysiset elementit edustavat. Jumalanpalveluksiin liittyvä vuorovaikutteinen ja rituaalinen tapahtuma on osa kappelin sosiaalista ulottuvuutta ja sen hengellinen sekä potentiaalisesti henkisesti kasvattava luonne kuuluu tilan henkiseen ulottuvuuteen.

⁹⁹ Haastattelu 2.

¹⁰⁰ Schmemmann 1982, 108–109.

¹⁰¹ Knott 2005a, 24.

Yksi haastateltavista kuvasi Sofian tunnelmaa ystävälliseksi ja kertoi sen ilmenevän henkilökunnan tavassa puhua ja tehdä asioita¹⁰². Tämäkin osoittaa sen, kuinka tilan eri ulottuvuudet yhdessä rakentavat sitä kokemusta, minkä vaikkapa paikassa vieraileva saa. Sofian henkilökunta ja heidän toimintansa ovat osa paikan fyysistä ulottuvuutta, mutta myös sosiaalisen ulottuvuuden, heidän puhumisensa ja käyttäytymisensä, kautta luomassa tilaa sekä sen tunnelmaa. Tämä on yksi keskeinen osoitus siitä, millä tavalla tilan eri ulottuvuudet näyttäytyvät sekä toimivat limittäin keskenään ja luovat tilan tai tarkemmin sanottuna sen, miten tila koetaan.¹⁰³

4.3.1 Pyhän ja mysteerin kokemus

Luonnonympäristönsä puolesta pyhään liittyvät ilmaisut tulivat esille haastatteluissa epäsuorasti osin jo ennen kuin pyhään liittyviä kokemuksia ehdittiin kysyä. Suoraan asiaa kysyttäessä paikkaa ei kuitenkaan pidetty itsessään pyhänä, mutta siellä koettiin olevan mahdollisuuksia kokea jotakin pyhään liittyvää ja Sofialla paikkana mahdollisuus kehittyä joskus tulevaisuudessa jopa pyhiinvaelluskohteeksi:

no en voi sanoa että pyhä mutta must se on koko ajan samoin ku me ittekukin henkisesti kehitytään se paikka kypsyy koko ajan kehitty ja toivon että se jossaki vaiheessa on pyhä paikka ja että siitä tulis semmonen niinku pyhiinvaelluspaikkaki¹⁰⁴.

Haastateltavien kanssa ei keskusteltu siitä, mikä käsitys sanasta pyhä heille on tai mitä pyhä tai pyhyys heille tarkoittavat, vaan oletuksena oli pyhän ymmärtäminen yhteisesti jaettuna suomenkielisenä käsitteenä, jolla tarkoitetaan jotakin, mikä eroaa maallisesta ja tämänpuoleisesta. Samoin myös mysteeri-käsitteen kanssa. Haastateltavat saivat itse halutessaan määritellä, mitä se heille tarkoittaa. Haastatteluissa kysyttiin pyhän tai mysteerisen kokemisesta ja sitä, miten se mahdollisesti ilmenee. Keskusteltaessa pyhästä ja paikan uskonnollisesta rakentumisesta on olennaisempaa se, miten pyhä ilmenee, sen sijaan että pohtisi perusteellisesti pyhän käsitteen kulloistakin merkityssisältöä, vaan todeta sen olevan vastakohta maalliselle.¹⁰⁵

Mahdollisuus kokea pyhää todettiin kahdessa haastattelussa liittyvän jumalanpalvelukseen ja liturgiaan. Käytännössä siis kappelin palveluksissa ja erityisesti ehtoollisen vietossa:

¹⁰² Haastattelu 5.

¹⁰³ Knott 2005b, 159.

¹⁰⁴ Haastattelu 2.

¹⁰⁵ Eliade 2003, 33.

se on niinku se mahdollisuus [kokea pyhää] parhaimmillaan lauantain liturgiassa¹⁰⁶

kyllähän mulle se pyhä on se mikä liittyy kristinuskoon, että se tila on pyhitetty niinku liturgiselle toimitukselle lähinnä nyt tässä tapauksessa ehtoollinen on se¹⁰⁷

kappelissa on [mahdollisuus saada pyhän tai mystisen kokemusta] koska kirkkotilat välittävät pyhyiden kokemusta¹⁰⁸.

Nämä vastaukset olivat nimenomaan kristinuskoa tunnustavien vastauksia, kun taas esimerkiksi luontosuhdettaan korostaneet haastateltavat vastasivat pyhyttä koskevaan kysymykseen kokien pyhyiden olevan luonnossa:

minä melkein sanosin että se luonto siinä ympärillä sitä voi sanoa paremminki pyhäks ku se on niin erilainen pyhä ku se rakennus on ihmisten tekemä¹⁰⁹

mun mielestä se on se luomakunta ja sitte kaikki ihmisen saavutukset, taide, kulttuuri, kaikki ne niinku hohkaa jotain pyhyttä¹¹⁰.

Kokemus pyhästä oli aineistossa siis kahdenlaista. Mahdollisuus kokea pyhää jumalanpalveluksessa ja pyhässä tilassa eli kappelissa sekä kokemus ympäröivän luonnon pyhydestä. Toisaalta mahdollisuus pyhän kokemiseen oli riippuvainen omasta mielentilasta:

jos niinku pystyy muuttamaan sitä omaa tietoisuuden tilaa [...] ja jos pystyy valmistautumaan ehtoolliseen niin se semmonen sielun taso ku muuttuu ja silloin on mahdollisuus kokea pyhää¹¹¹.

Samainen vastaaja kertoi mahdollisuuden kokea pyhää myös kappelin ja palvelusten ulkopuolella ja nimesi esimerkiksi laiturin, jossa monet käyvät mietiskelemässä meren äärellä.

Kokemuksen pyhästä voi tulkita virittyneisyyden näkökulmasta. Ihminen on aina jotenkin virittäytynyt suhteessa ympäröivään maailmaan. Ympäristön esteettisessä kokemuksessa on tiedolla merkitystä. Kokemuksen syvyys perustuu siihen, kuinka laajasti kokija ymmärtää kokemansa ilmiön taustalla vaikuttavia prosesseja, jolloin kokijan virittyneisyys – hänen elämänhistoriansa, tietonsa ja kokemuksensa – vaikuttaa siihen millaiseksi hän kokemuksensa luokittelee.¹¹²

¹⁰⁶ Haastattelu 1.

¹⁰⁷ Haastattelu 4.

¹⁰⁸ Haastattelu 5.

¹⁰⁹ Haastattelu 2.

¹¹⁰ Haastattelu 3.

¹¹¹ Haastattelu 1.

¹¹² Carlson 2007, 94–98; Kummala 2016, 108.

Ortodoksikristitty on virittäytynyt kokemaan paikan hieman eri lailla kuin itsensä uskonottomaksi luonnehtiva henkilö. Myös paikka vaikuttaa virittyneisyyteen. Kummalan mukaan:

paikat resonoivat meissä tai me resonoimme paikkoja ja sitoudumme niihin, koska ne vastaavat virittyneisyyteemme¹¹³.

Virittyneisyyteen paikkaa kohtaan voi uskonnollisuuden lisäksi vaikuttaa myös muu elämänhistoria. Maantieteilijä Pauli Juhani Karjalaisen käsite 'topobiografia', kuvaa sitä, miten aikaisemmat paikkakokemukset ja muistot niistä vaikuttavat kunkin käsitykseen itsestä ja näin ollen virittyneisyyteen, jonka kautta kokemukset rakentuvat.¹¹⁴ Kysyttäessä merkityksellisiä elementtejä Sofian fyysisessä ympäristössä yksi haastateltavista kuvaa seikan juuri näin:

no mä sanoisin vielä, että ne tavallaan palautuu kaikki siihen ihan mun elämän ensimmäisiin muistoihin¹¹⁵.

Esimerkki kuvaa hyvin sitä, kuinka paikalle annetut merkitykset muodostuvat elämäkerrallisena tulkintana¹¹⁶. Edelliseen sitaattiin liittyen haastateltava kuvaa ensimmäisiä muistojaan lapsuuden asuinpaikastaan, josta mäännyt, meri ja ortodoksikirkko ovat jääneet mieleen¹¹⁷. Samalla tavoin eräs toinen haastateltava, joka oli nuoruudessaan 1960-luvulla käynyt alueella retkeilemässä ja uimarannalla, kertoi tulostaan Sofiaan:

mulle niinku palautu ne hyvät muistot sieltä vuosien takaa ja se hyvä olo mikä täällä on ollut täällä metsissä¹¹⁸.

Ihmisen sijoittuneisuus tiettyyn aikaan ja paikkaan, tapahtumat elämänhistoriassa, ympäröivät ideologiat ja muut vaikutteet suuntaavat ihmistä tiettyyn vireeseen, jonka kautta tila konstruoituu, saa erilaisia merkityssisältöjä.

¹¹³ Kummala 2016, 133.

¹¹⁴ Karjalainen 2006, 83; Kummala 2016, 132–134.

¹¹⁵ Haastattelu 3.

¹¹⁶ Karjalainen 2006, 83.

¹¹⁷ Haastattelu 3.

¹¹⁸ Haastattelu 1.

Kuva 2. Pyhän Sofian kappeli.

4.4 Havainnointi

Tässä tutkielmassa havainnoinnin anti oli siinä, että tekijänä pääsin ikään kuin tarkistamaan haastatteluaineiston perusteella saamaani tietoa ja liittämään sen kontekstiinsa. Tämä on myös kirjallisuudessa mainittu havainnoinnin etu¹¹⁹. Pohtiessani Kulttuurikeskus Sofian paikan fyysisiä elementtejä en voinut itsekään välttyä huomioimasta kaunista luonnonympäristöä. Erityisesti saapuminen Sofiaan korkeiden mäntyjen katveessa on mieleenpainuvaa ja ensimmäisestä käynnistäni, joka ei tosin liittynyt lainkaan tämän työn tekemiseen, mieleeni muistui juuri nämä alueen puut. Havainnoinnin muistioihin männyt päätyivät ensimmäisenä. Puihin liittyvää merkitystä paikkakokemuksen ja uskonnollisten konnotaatioiden osalta olenkin jo aiemmassa selostanut.

Fyysisen ulottuvuuden kategoriaan kuului keskeisenä elementtinä myös kappelitila, joka on tosiaankin moniaistinen kokemus, erityisesti suitsutuksen tuoksun vaikutuksesta. Kappelin (Kuva 2) lattia on myös kiinnostava geometrisine kuvioineen. Kuten ympäristöestetiikan arviointi etenee, havaitsin ensimmäisenä lattian pintapuolisesti visuaalisena kokonaisuutena: erilaisia pyöreitä ja spiraalimaisia värikkäitä kuvioita, täydellisiä ja epätäydellisiä ympyröitä. Itse asiassa, kuvioitu lattia ei täydellisesti peitä koko tilaa, vaan se näyttää keskeneräiseltä. Päädyin ihmettelemään erikoista lattiaa. Huomasin lopulta seinässä taulun, jossa kerrottiin

¹¹⁹ Tuomi & Sarajärvi 2018, 94.

lattian historiasta, siitä kuinka se on kopio Ivironin luostarin kirkon lattiasta ja on ollut esillä Tennispalatsissa Athos-vuorta koskevassa suurnäyttelyssä.

Esteettinen arvioni ja kokemukseni koko kappelista syveni tämän tiedon nojalla, kuten Allen Carlson selittää, tiedolla on kokemusta syventävä vaikutus¹²⁰. Voin olettaa teologian ja uskontotieteen opiskelijana sekä myös muun elämänhistoriani, topobiografiani, kautta olen virittäytynyt tarkastelemaan ortodoksista pyhäkköä tietystä vireestä käsin. Samoin harrastuneisuuteni erilaisten tilojen tutkimista kohtaan vaikuttaa siihen, mihin huomioni kiinnittyy ja mitä pidän merkityksellisenä paikassa.

Kauniissa luonnonympäristössä sijaitseva Sofia vaikuttaa kokemukseeni myönteisesti. Paikan rakennettu ympäristö on niin ikään miellyttävä. Kiinnitän huomioni menneiden vuosikymmenten arkkitehtuuriin ja eri tilojen kalustamisen tyyliin. Sen lisäksi, että tiedän olevani uskonnollisessa paikassa, pyrin huomioimaan mitkä fyysiset elementit siitä kertovat. Ilmiselviä ovat pyhäkkö, ikonit ja jopa paikan logossa oleva ristisymboli.

Havainnointini paikan fyysisen ulottuvuuden osalta lähinnä vahvasti haastatteluaineiston analyysia. Paikan sosiaalisen ulottuvuuden havainnoinnin osalta pohdin sitä, kuinka ihmisten välinen vuorovaikutus tapahtuu aina jossakin tilassa – se on lähtökohtaisesti tilallista. Havaintojeni mukaan tila on sosiaalisesti rakentunut niin kuin Knott huomioi, että sosiaaliset suhteet voivat olla ihmisten välisiä, mutta myös suhteita esineisiin, paikkoihin ja symboleihin. Kulttuurikeskus Sofia on täynnä erilaisia vuorovaikutussuhteita. On ihmisten välisiä suhteita, kuten asukkaiden keskinäiset suhteet, asukkaiden ja työntekijöiden suhteet, jumalanpalveluksen määrittämät rituaaliset suhteet, hotellivieraiden, kokousväen, vuorovaikutteinen suhde ihmisten ja luonnon välillä, suhde fyysisiin elementteihin kuten ikoneihin, tai suhde näkymättömään ja niin edelleen. Uskontokin siis ilmenee selvästi tässä paikan sosiaalisessa ulottuvuudessa.¹²¹

Esimerkiksi seuraamalla ihmisten käyttäytymistä kappelissa ja jo ennen kappelin oviaukkoa on merkki siitä, miten uskonto ilmenee ja vaikuttaa sosiaalisessa tilassa. Ihmisten vauhti hidastuu, äänentaso, volyymi, laskee. Kappeliin astuttaessa saatetaan tehdä ristinmerkki ja kumarrus ikoneja kunnioittaen. Kappelin fyysiset elementit toimivat symboleina seikoille, joihin ihminen on virittäytynytensä vuoksi altis reagoimaan. Esimerkiksi risti Jeesuksen kärsimyksen ja kuoleman symbolina ikään kuin vaatii ihmiseltä tietynlaista käyttäytymistä. Huomioitavaa on myös, että tyhjä risti on ortodoksisessa teologian

¹²⁰ Carlson 2007, 97.

¹²¹ Knott 2005a, 21; Knott 2005b, 159.

mukaan myös voiton merkki¹²². Ihmiset tietävät saapuvansa pyhään tilaan ja muutos käyttäytymisessä on melkein pä automaattista.¹²³

Yksi haastateltavista pohti, että kuuluu yleissivistykseen tajuta se, että astuu pyhään tilaan¹²⁴. Tämä tietoisuus siitä, että astutaan jonkin rajan yli, kumpuaa virittyneisyydestä, siitä kuinka taustakulttuuri, ymmärrys ja tieto ohjaavat käyttäytymistä tilassa. Tilan fyysiset elementit antavat vihjeitä siitä, kuinka tilaan tulisi suhtautua, mikä tila on kyseessä eli millä tavalla tilan henkinen ulottuvuus ilmenee. Vuorovaikutus ihmisen ja tilan välillä on sosiaalisen ulottuvuuden tilallinen ilmentymä. Eri ulottuvuudet toimivat yhdessä ja samanaikaisesti, mikä muodostaa kokemuksesta kokonaisuuden.¹²⁵

¹²² Arseni 1999, 237.

¹²³ Tuan 1977, 114.

¹²⁴ Haastattelu 4.

¹²⁵ Lefebvre 1991, 11–13; Knott 2005b, 159.

5 Lopuksi: pohdintaa ja johtopäätöksiä

Tämä tutkimusraportti alkoi sitaatilla, jossa peräänkuulutettiin sitä, että pelkät ikonit seinillä eivät riitä. Eivätkä ne toki riitäkään selittämään sitä, miten Kulttuurikeskus Sofia uskonnollisena paikkana rakentuu.

Tutkielman tavoitteena oli selvittää mitkä ovat ne elementit, jotka rakentavat Kulttuurikeskus Sofian uskonnollisena paikkana. Vaikka aineisto oli pieni, on siitä mahdollista tehdä joitakin päätelmiä, sillä vastaajat edustivat monipuolisesti sitä joukkoa, jotka Sofian paikkana tuntevat. Havainnointi ja osallistuva havainnointi tukivat haastatteluaineistoa ja lisäsivät ymmärrystä paikasta.

Aineiston hankkimiseksi haastateltiin Kulttuurikeskus Sofian tuntevia henkilöitä ja tietoa kerättiin myös havainnoimalla paikkaa. Aineisto analysoitiin paikan fyysisen, sosiaalisen ja henkisen ulottuvuuden näkökulmista pyrkimällä selvittää minkälaisia kuhunkin ulottuvuuteen kuuluvia merkityksiä haastateltavat antoivat kuvaillessaan kokemusta Kulttuurikeskus Sofiasta. Havainnoinnilla pyrittiin yhdistämään haastatteluaineistosta saatua tietoa sen asiayhteyteen ja selvittämään sitä, miten paikka näyttäytyy sen eri ulottuvuuksien kautta tutkielman tekijälle itselleen.

Työn tekeminen oli kiinnostavaa ja opettavaista. Analyysin työstäminen oli haastavaa, vaikka teemarunko olikin yksinkertainen. Teemojen limittäisyys ja paikan eri ulottuvuuksien dynaamisen kokonaisuuden käsitteleminen eri osa-alueina oli näin ollen hankalaa. Haastatteluja oli pieni määrä, mutta niiden keston, joka oli keskimäärin noin yksi tunti, vuoksi litterointi oli työläs prosessi. Itse haastattelujen tekeminen oli antoisaa ja jokaisessa haastattelussa sisältöä oli runsaasti.

5.1 Paikan ulottuvuudet

Lähtökohtana paikan tarkastelulle tilan eri ulottuvuuksien kautta oli ajatus siitä, ettei paikka tai tila toimi vain kulissina tai ole ainoastaan merkityksetön, tyhjä tapahtumien kenttä, jossa asiat tapahtuvat, vaan moniulotteinen ja dynaaminen tila, jonka ulottuvuuksia ja ominaisuuksia erittelemällä sen rakennusosat selviävät. Kim Knottin analyysimalli perustuu siihen, että eri ulottuvuudet toimivat tilassa rinnakkain ja samanaikaisesti.¹²⁶

Tavoitteena paikan fyysisen ulottuvuuden tarkastelulle oli selvittää, mitkä ovat niitä Kulttuurikeskus Sofian paikkaan liittyviä aineellisia, aistein havaittavia seikkoja, jotka paikan tuntevat ihmiset kokevat merkityksellisiksi. Näin saadaan selville se, mikä Sofian fyysisen ulottuvuuden kannalta on keskeistä rakennusosaa. Aineiston analyysin perusteella

¹²⁶ Knott 2005b, 160.

merkityksellisimpiä olivat ympäröivä luonto sekä rakennetun ympäristön osalta kappeli. Yleensäkin paikan sijainti lähellä kaupunkia, mutta kuitenkin keskellä luonnonmaisemaa, kahden luonnonsuojelualueen välissä, koettiin tärkeäksi.

Luontoon liittyvät elementit kuten mäännyt ja meri (vesi) tulkittiin liittyvän myös paikan uskonnolliseen merkittävyyteen, sillä kyseiset elementit ovat myös tärkeitä uskontoon laajemminkin kuuluvia tekijöitä, joissa esimerkiksi pyhyiden voidaan tulkita aineellistuvan. Esimerkiksi vedellä on keskeinen sija ortodoksisessa vedenpyhityksen rituaalissa, jota Sofiassakin toimitetaan.

Rakennetun ympäristön ja muun aineellisen paikkaan liittyvän osalta tärkeä oli siis kappelin olemassaolo. Ortodoksinen pyhäkkö onkin ilmeinen uskonnollisuuteen liittyvä paikan rakennusosa. Kappeli oli kuitenkin tärkeä myös ortodoksisuuteen sitoutumattomille. Tärkeitä uskonnollisia elementtejä olivat myös ikonit, mutta myös kuvataide laajemminkin nähtiin tärkeäksi fyysisen ulottuvuuden osaksi. Ikonit ja suitsukkeen tuoksu sekä valaistus olivat kappelin osalta keskeisiä kokemukseen vaikuttavia tekijöitä. Sofian päärakennuksen seinässä oleva suuri mosaiikkiteos oli myös tärkeä. Tällä oli myös ilmeinen paikan uskonnollisuutta luova merkitys.

Paikan sosiaalisen ulottuvuuden osalta kiinnostus oli siinä, millä tavalla yhteisöllisyys ja ihmisten välinen vuorovaikutus näyttäytyvät Sofiassa. Tärkeäksi koettiin myös yhteisön tuoma turvallisuuden tunne sekä mahdollisuus vuorovaikutukseen muiden kanssa. Erilaiset yhteiset aktiviteetit sekä Sofiassa järjestettävät yleisötilaisuudet koettiin laajemminkin edistävän sekä yksittäisten ihmisten että kokonaisten yhteisöjen välistä vuorovaikutusta.

Keskeinen sosiaalisen ulottuvuuden osa-alue oli kappelissa järjestettävät palvelukset, joissa niin ihmisten kuin ihmisten ja asioiden välinen vuorovaikutus näyttäytyi monipuolisesti. Rituaalinen toiminta on sosiaalisen ulottuvuuden kannalta keskeistä, sillä, kuten mikä tahansa toiminta, sekin tapahtuu tilallisesti – siis kaikki toiminta tapahtuu jossakin tilassa. Kappelissa toimitettavat palvelukset ovat rituaaleja, joissa tila luodaan aina uudelleen. Tämä dynaamisuus, jatkuva toiminta ja toistuva järjestäytyminen, on paikan sosiaaliselle ulottuvuudelle olennaista.¹²⁷

Paikan henkisen ulottuvuuden tarkastelun osalta tavoitteena oli saada tietoa siitä, millä tavalla haastateltavat kuvaavat kokemustaan Sofiasta henkisestä näkökulmasta. Henkiseen ulottuvuuteen sisällytettiin myös keskustelut pyhän tai mysteerin kokemisesta. Käytännössä haastatteluissa keskustelu ohjattiin tähän aihepiiriin kysymällä paikkaan liittyvistä

¹²⁷ Knott 2005a, 40–43.

tuntemuksista tai ajatuksista, joita paikka herättää. Usein tätä ei edes tarvinnut kysyä, sillä henkiseen ulottuvuuteen liittyvä keskustelu virisi haastatteluissa kuin itsestään.

Merkitykselliseksi nousikin sekä henkisen kasvun mahdollisuudet, että hengellisen elämän vietto. Erityisesti henkisen kasvun roolia korosti Sofian kulttuuritarjonta, johon kuuluvat seminaarit ja kurssit, joiden lähtökohtanakin on niin henkisen kuin hengellisenkin kasvun edistäminen, mikä on myös alun perinkin ollut kulttuurikeskuksen toiminnan lähtökohtana.

Paikan henkiseen ulottuvuuteen liittyy keskeisesti hengellisen elämän vietto kappelin palveluksissa sekä ortodoksisen perinteen mukainen paaston aikojen huomioiminen myös Sofian ravintolassa. Ikonien lisäksi muun kuvataiteen tarjoama henkinen ravinto oli merkityksellinen osa paikan henkistä ulottuvuutta. Sofian sijainti luonnonympäristössä sekä puutarhan hoito koettiin merkitykselliseksi, sillä se mahdollisti ihmisen luontoyhteyden ylläpidon.

Mahdollisuus pyhän kokemiseen sijoitettiin henkisen ulottuvuuden kategoriaan. Haastatteluissa tätä oli tarkoitus kysyä erikseen, mutta kokemus pyhästä tai viittaukset siihen tulivat haastatteluissa esiin kysymättäkin. Pyhän kokemista tiedusteltiin siksi, että lähtökohtaisesti uskonnollisena paikkana Kulttuurikeskus Sofian voi ajatella olevan potentiaalinen pyhän tai mysteerin kokemiseen. Haastatteluaineiston perusteella Sofiassa mahdollisuus kokea pyhää on olemassa. Tämän seikan kohdalla aineistoa tulkittiin lähestymällä kysymystä virittäytymisen näkökulmasta, sillä vastauksista oli pääteltävissä, että uskonnollisesti virittäytynyt – kuten kristillisen vakaumuksen omaava henkilö – kertoi pyhän kokemisen todennäköiseksi kappeliin sekä jumalanpalveluksiin liittyen. Toisin taas ajatteli vastaaja, jonka maailmankatsomus ei ollut tiettyyn uskontoon sitoutunut. Hänelle pyhän kokeminen saattoi olla mahdollista ympäröivässä luonnossa tai ihmisen kulttuurin saavutuksia nauttimalla.

Tällainen tutkimustulos ei tietenkään ole mitenkään erityisen yllättävä, mutta päätelmä kuvaa kuitenkin osaltaan sitä millä tavalla Kulttuurikeskus Sofiassa henkisen ulottuvuuden tarkastelu ilmentää paikan monipuolisuutta ihmisten kokemuksissa. Olennaista on se, että paikka rakentuu dynaamisena kokonaisuutena, jonka ihminen kokee ruumiinsa kautta. Aistiensa välityksellä ihminen havainnoi ympäristöään ja erityisesti visuaalisesti, mutta myös muiden aistien kautta. Nämä erilaiset aistihavainnot vaikuttavat siihen minkälaisena hän paikan kokee. Kokemus syntyy aistien ja tulkinnan yhteisvaikutuksena. Aistimuksilla ja paikan tulkinnallisilla ominaisuuksilla sekä ihmisen virittyneisyydellä on kokemuksen rakentumisessa osansa. Allen Carlsonin ympäristömallin mukaisesti ihminen ei siis vain mene

paikalle aistimaan ja kokemaan esimerkiksi maisemaa, vaan hän on itse tuottamassa kokemusta.

5.2 Ympäristöestetiikan näkökulma

Kerättyä, eri paikan ulottuvuuksien mukaan luokiteltua aineistoa haluttiin pohtia myös ympäristöestetiikan näkökulmasta. Tähän liittyivät erityisesti kaksi seikkaa: tiedon rooli paikan kokemisessa sekä se, tuleeko virittäytyneisyys jotenkin esiin haastatteluaineistossa tai omassa havainnoinnissa. Ympäristöesteettinen lähestymistapa toi hieman lisää syvyyttä aineiston käsittelyyn ja analyysiin. Käsitys siitä, että niin sanotun yleistiedon lisäksi tieteellisellä tiedolla eli niin sanotusti faktoilla on merkitystä paikan kokemisen laatuun, sen syvyyteen, näyttäytyy myös tässä tutkielmassa. Syvempi tieto jostakin aiheesta, vaikka pienikin lisätieto, voi tuoda kovasti syvyyttä ja arvostusta kokemukseen, kuten havainnointiini liittyvä esimerkki Pyhän Sofian kappelin lattiasta osoittaa.

Käsite topobiografia pitää sisällään myös selityksen, kuinka tiedolla ja aikaisemmalla kokemuksella on vaikutuksensa siihen millä tavalla paikka koetaan. Aineistosta ilmeni miten lapsuuden tai nuoruuden muistot palautuivat mieleen Sofian ympäristössä ja kuinka tuttuuden tunne sekä kotoisuus nousivat merkityksellisiksi paikan kokemisessa.

Uskonnollinen tausta, maailmankuvaan liittyvä virittäytyminen vaikuttaa myös siihen, minkälaisena henkilö paikan kokee. Aineiston perusteella pystyi tekemään päätelmän, että esimerkiksi kristinuskoon vahvasti sitoutunut henkilö selittää paikan kokemistaan tietystä vireestä käsin: kristitty ajatteli pyhän kokemisen olevan mahdollista nimenomaan kappelissa ja sen liittyvän varsinkin jumalanpalvelukseen ja ehtoollisen viettoon. Uskonnoton tai henkilö, joka ei kokenut olevansa vahvasti sitoutunut mihinkään katsomukseen, ajatteli pyhän kokemisen olevan mahdollista luonnossa sekä kulttuurissa.

Ympäristöestetiikan näkökulma on kiinnostava myös uskonnollisia ilmiöitä tutkittaessa, sillä esimerkiksi jako aistein havaittaviin ja tulkinnallisiin ominaisuuksiin, joilla paikkaa tai mitä tahansa ympäristöä, tilaa tai esinettä tarkastellaan, tuo uudenlaista syvempää näkökulmaa myös uskonnon ilmenemisen kannalta. Uskontotieteilijä Kim Knottin tilan analyysin menetelmä on oiva tapa systemaattiseen tilan tai paikan tutkimiseen uskonnon näkökulmasta – tai uskonnon tutkimiseen tilan näkökulmasta – mutta ympäristöestetiikan yksityiskohtaisempi tilan tarkastelu tuo mahdollisuuden vielä syvempään analyysiin erityisesti paikan fyysisen ulottuvuuden osalta. Tässä tutkielmassa ympäristöestetiikan lähestymistapaa siis sovellettiin yhdessä Knottin tilan analyysin kanssa.

5.3 Mistä eri osista Kulttuurikeskus Sofia uskonnollisena paikkana rakentuu?

Tutkimusasetelmansa kanssa vastaavassa pro gradu -tutkielmassaan Tiia Mattila havaitsi Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen Luther-salia analysoidessaan, että tilan fyysinen ulottuvuus osoittautui yhdenmukaiseksi kokonaisuuden kannalta ja muodosti lähinnä puitteet muulle toiminnalle. Kulttuurikeskus Sofiassa päinvastoin paikan fyysisellä ulottuvuudella oli erittäin merkittävä sija. Mattilan työssä sosiaalinen ulottuvuus ja henkinen tila, joka tulkittiin kielikuvien kautta kotiin rinnastettavaksi paikaksi, nousivat tärkeiksi.¹²⁸ Vertailuasetelma näiden tutkielmien välillä tosin on huono siinä mielessä, että omassa työssäni paikka käsittää laajemman alueen kuin vain yhden neljän seinän rajaaman tilan, mutta kysymysten asettelu töissä olivat samat.

Kulttuurikeskus Sofian paikan rakentumisen ulottuvuuksista ei voi nostaa yhtä kaikista merkityksellisimmäksi. Fyysisen ulottuvuuden osalta uskonnollisuus on ilmeisimmin havaittavissa erilaisina ortodoksisuuteen liittyvinä symboleina ja esimerkiksi paikan edustama aatteellisuus ja maailmankuva ovat suoraan luettavissa kulttuurikeskuksen verkkosivuilta. Paikan syrjäinen sijainti ja rauhallinen, kaunis luonnonympäristö ovat olennaisia ja ne tukevat paikan uskonnollista olemusta.

Paikan toimiminen nimenomaan kulttuurikeskuksena, lähtökohtaisesti ihmisten kohtaamispaikkana, on huomattava puoli sen sosiaalisen ulottuvuuden ilmenemissä. Paikka on usealla eri tasolla ja monipuolisesti erilaisin vuorovaikutussuhtein rakentunut, ja tästä syystä ihmisillä on mahdollisuus kokea ja kokeilla erilaisia merkityksellisiä vuorovaikutussuhteita.

Tärkeä paikkaa rakentava tekijä on myös sen henkiseen ulottuvuuteen kuuluvat osat. Uskonnollisena paikkana ilmiselvästi päivittäinen hengellinen elämänmeno on korvaamattoman tärkeätä, mutta sen lisäksi, että Sofia on ihmisten kohtaamispaikka, se on myös monipuolisen kulttuuri- ja koulutustarjontansa vuoksi erilaisten henkistä kehittymistä edistävien toimijoiden ja ideologioiden kohtaamispaikka.

Aineistonkin perusteella merkityksellinen Sofian ulottuvuus on sen ekologinen ajattelutapa, jossa muun muassa maalämpöön siirtymisen lisäksi painotetaan yksinkertaista ja luonnonvarojen säästeliästä käyttöä suosivaa elämäntapaa, joka on myös ortodoksisen kilvoitteluajattelun, paastoamisen kanssa yhteneväinen.

¹²⁸ Mattila 2014, 55.

Uskonnon tutkiminen tilallisesta näkökulmasta on kiinnostava ja uudehko tutkimusalue. Tässä tutkielmassa uskonnollista paikkaa lähestyttiin uskontoantropologian näkökulmasta pohtimalla ja analysoimalla sitä, miten suomalaiseen ortodoksisuuteen vahvasti liittyvä kulttuurikeskus sen paikkana tuntevien ihmisten kokemusten mukaan rakentuu. Paikan sijainnilla on suuri merkitys sille, minkälaiseksi se ihmisten mielissä muodostuu ja minkälaisen kokemuksen he sieltä saavat. Ympäristöestetiikan näkemyksen mukaan ympäristö ei ole ainoa kokemukseen vaikuttava tekijä, vaan kokijalla itselläänkin on vaikutus siihen millä tavalla paikka koetaan.

6 Liite

Liite 1 (Sähköpostihaastattelun kysymyslomake):

Taustatietoja (ikä, koulutus, ammatti, uskonnollisuus)?

1. Miten sait tietää Kulttuurikeskus Sofiasta, kuinka päädyit Sofian elämänpiiriin, miksi?
2. Minkälaisiin tilaisuuksiin / tapahtumiin / toimintaan osallistut Sofiassa?
3. Minkälainen on suhteesi luontoon?
4. Miten koet Sofian luonnonympäristön?
5. Onko jotakin tiettyä paikkaa tai näkymää, jota pidät siellä erityisenä? Miksi?
6. Miten koet Sofian rakennettuna paikkana?
7. Miten koet Sofian arkkitehtuurin? Sisustuksen?
8. Onko Sofian tiloissa jotakin, minkä koet erityisenä? Miksi?
9. Onko ammattisi tai harrastustesi perusteella hankittuna sellaista tietoa, jonka ajattelet vaikuttavan kokemukseesi Sofiasta; sitä ympäröivästä luonnosta, rakennuksista ja eri tiloista? Minkälaista ja miten se ilmenee?
10. Miten kuvailisit Sofian tunnelmaa? Miten se ilmenee?
11. Miten kuvailisit ihmisten välistä vuorovaikutusta Sofiassa?
12. Minkälaisia ajatuksia ja tunteita Sofia paikkana herättää? Mitkä tekijät näihin vaikuttavat?
13. Onko Sofiassa mielestäsi mahdollista saada pyhän tai mystisen kokemusta? Miksi tai miksi ei?
14. Miten se ilmenee? Mitä pyhä tai mystinen mielestäsi ovat?

15. Onko vielä jotakin, mitä haluaisit sanoa Kulttuurikeskus Sofiasta, mitä ei ole tullut kysytyksi?

7 Lähde- ja kirjallisuusluettelo

7.1 Lähteet

Haastatteluaineisto:

Haastattelu 1: 53 minuuttia,

haastattelu 2: 94 minuuttia,

haastattelu 3: 61 minuuttia ja

haastattelu 4: 60 minuuttia

haastattelu 5: sähköposti

Havainnoinnin muistiinpanot

Keskustelut ja sähköpostikirjeenvaihto isä Ambrosiuksen kanssa

7.2 Kirjallisuus

Abell, Anthony L. (2011). *Environmental Aesthetic Strategies for Evaluating Protestant Sacred Worship Space*. Opinnäyte. Southern Baptist Theological Seminary.

Aho, Anna Liisa et al (toim.) (2017). *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Tampere: Vastapaino.

Ambrosius, isä (2019). *Valon portailla*. Helsinki: Kulttuurikeskus Sofia.

Arseni, arkkimandriitta (1999). *Ortodoksinen sanasto*. Helsinki: Otava.

Bergholm, Alexandra & Hämäläinen, Riku (toim.) (2018). *Katse pyhään. Näkökulmia uskonnon aineellisuuteen*. Helsinki: Patruuna.

von Bonsdorff, Pauline (2000). Ruumiin paikka estetiikassa. Arto Haapala & Jyrki Nummi (toim.), *Aisthesis ja poiesis. Kirjoituksia estetiikasta ja kirjallisuudesta*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 159–172.

Carlson, Allen (1995). Nature, Aesthetic Appreciation, and Knowledge. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism Vol. 53, No. 4*, 393–400.

Carlson, Allen (2000). *Aesthetics and the Environment: The Appreciation of Nature, Art and Architecture*. Lontoo: Routledge.

Carlson, Allen (2007). Tarkasteluun kasvattaminen: mikä on olennaista maisemassa? Yrjö Sepänmaa et al (toim.), *Maiseman kanssa kasvokkain*. Helsinki: Maahenki, 91–107.

Eliade, Mircea (1958) *Patterns in Comparative Religion*. New York: Sheed & Ward.

Eliade, Mircea (2003) *Pyhä ja profaani*. Helsinki: Loki-Kirjat.

Eskola, Jari (2015). Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat: Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta. Raine Valli & Juhani Aaltola (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin*

2: Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-kustannus, 185–206.

Fingerroos, Outi & Opas, Minna & Taira, Teemu (2004). Uskonnon paikka. Outi Fingerroos & Minna Opas & Teemu Taira (toim.), *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–17.

Forss, Anne-Mari (2004). *Paikan estetiikkaa. Fenomenologinen tutkielma asumisesta, paikan kokemisesta ja rakentamisesta*. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.

Forss, Anne-Mari (2007). *Paikan estetiikka. Eletyn ja koetun ympäristön fenomenologiaa*. Helsinki: Yliopistopaino.

Grönfors, Martti (2011). 4 Kenttätutkimusmenetelmät. Hanna Vilkkä (toim.), *Laadullisen tutkimuksen kenttätutkimusmenetelmät*. Hämeenlinna: SoFia-Sosiologi-Filosofiapu Vilkkä, 49–76.

Grönfors, Martti (2015). Havaintojen teko aineistonkeräyksen menetelmänä. Raine Valli & Juhani Aaltola (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1: Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. Jyväskylä: PS-kustannus, 146–161.

Haavisto, Simo (2016). Älä veljeä tuomitse. Risto Aikonen & Sirpa Okulov (toim.), *Seisokaamme hyvin: ortodoksisen kirkon aikuiskasvatuksen oheismateriaali*. Kuopio: Suomen ortodoksinen kirkko, 143–160.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2007). *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Husso, Katariina (2011). *Ikkunoita ikonien ja kirkkoesineiden historiaan. Suomen autonomisen ortodoksisen kirkon esineellinen kulttuuriperintö 1920–1980-luvuilla*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.

Järveläinen, Petri (2008). Esteettinen ja uskonnollinen kokemus. Arto Kuorikoski (toim.), *Uskon tilat ja kuvat*. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 319–328.

Karjalainen, Pauli Tapani (2006). Topobiografinen paikan tulkinta. Seppo Knuuttila et al (toim.), *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 83–92.

Kilpeläinen, Hannu (2000). *Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Knott, Kim (2005a). *The Location of Religion: A Spatial Analysis*. Lontoo ja Oakville: Equinox.

Knott, Kim (2005b). Spatial Theory and Method for the Study of Religion. *Temenos Vol. 41 No. 2*, 153–184.

Knott, Kim (2009) From locality to location and back again: A spatial journey in the study of religion. *Religion* 39, 154–160.

- Knott, Kim (2010a). Geography, Space and the Sacred. John Hinnels (toim.), *The Routledge Companion to The Study of Religion, Second edition*. Lontoo ja New York: Routledge, 476–491.
- Knott, Kim (2010b). Religion, Space, and Place. The Spatial Turn in Research on Religion. *Religion and Society: Advances in Research I*. DOI: 10.3167/arrs.2010.010103.
- Knott, Kim (2011). Spatial Methods. *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. DOI: 10.4324/9780203154281.ch3_4, 491–500.
- Kummala, Petteri (2016). *Tämä ei ole luontoa! Hybridi, ympäristön luovuus ja urbaani monimuotoisuus. Kaupunkiluonnon esteettiset ulottuvuudet Helsingin keskustan kaupunkitilassa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Kupari, Helena (2016). *Lifelong Religion as Habitus. Religious Practice among Displaced Karelian Orthodox Women in Finland*. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004326743>.
- Kyburz, Stefan (2017). *Kulttuurikeskus Sofian itseymmärrys ja missio ekumeenisena toimijana*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Kärkkäinen, Tapani (2010). Metropoli on kohtaamispaikka. *12 ikkunaa ortodoksisuuteen Suomessa*. Helsinki: Kustantaja Maahenki Oy, 130–145.
- Laakso, Ville (2014). *Papinniemi in Uukuniemi and Related Archaeological Sites of the Eastern Orthodox Cultural Area in Finland*. Väitöskirja. Turun yliopisto.
- Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*. Oxford ja Cambridge: Blackwell.
- Lukkala, Tuuli (2019). Äänimaisema kertoo jumalanpalveluksesta ja sen kokemisesta. *Aamun koitto* 2019/1, 15.
- Luomakunnan aika: rukouksia maailman ja luonnon puolesta (2017). *Suomen ortodoksinen kirkko*. <https://ort.fi/uutishuone/2017-08-31/luomakunnan-aika-rukouksia-maailman-ja-luonnon-puolesta> (luettu 1.6.2019).
- MacDonald, Mary N. (2003). Introduction: Place and the Study of Religions. Mary N. MacDonald (toim.), *Experiences of Place*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1–20.
- Makkonen, Heikki (1989). *Kuolema ortodoksisessa perinteessä. Tutkimus kuolemaan liittyvän perinteen elinvoimaisuudesta entisen Aunuksen kaupungin ja Suojärven pitäjän alueella syntyneiden ortodoksien elämässä synnyinseuduilla ja Keski-Suomessa vuosina 1930—1985*. Väitöskirja. Joensuun yliopisto.
- Mattila, Tiia (2014). *Uskonnollisen tilan rakentuminen. Tutkimus tilan ulottuvuuksista Sleyh Luther-salissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- McGuire, Meredith B. (2008). *Lived Religion. Faith and Practice in Everyday Life*. New York: Oxford University Press.

- Ortodoksinen kalenteri 2019 (2019). *Ortodoksinen kalenteri pelastuksen vuonna 2019*. Suomen ortodoksinen kirkko.
- Ortodoksinen kirkko Suomessa (s.a.). *Suomen ortodoksinen kirkko*. <https://ort.fi/tutustu-ortodoksiseen-kirkkoon/ortodoksinen-kirkko-suomessa> (luettu 9.6.2019).
- Pulkkinen, Risto (2014). *Suomalainen kansanusko. Samaaneista saunatonttuihin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pyhitetty vesi (2009). Ortodoksi.net. http://www.ortodoksi.net/index.php/Pyhitetty_vesi (luettu 1.6.2019).
- Pyhän Maria Pariisilaisen tsasouna (s.a.). Pyhän Maria Pariisilaisen tsasouna. *Sofia*. <https://sofia.fi/tsasouna/> (katsottu 10.6.2019).
- Ranta, Juha & Kuula-Luomi, Arja (2017). Haastattelun keruun ja käsittelyn ABC. Anna Liisa Aho et al (toim.), *Tutkimushaastattelun käsikirja*. <https://www-ellibslibrary-com.libproxy.helsinki.fi/reader/9789517686112> (luettu 4.11.2019).
- Raivo, Petri J. (1996). *Maiseman kulttuurinen transformaatio: ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa*. Väitöskirja. Oulun yliopisto.
- Schmemmann, Alexander (1982). *Suuri paasto*. Pieksämäki: Ortodoksinen veljestö.
- Sheldrake, Philip (2001). *Spaces for the Sacred*. Lontoo: SCM Press.
1. Sofia (s.a.). Sofia. *Sofia*. <https://sofia.fi/sofia/> (luettu 9.6.2019).
- Stark, Laura (2002). *Peasants, Pilgrims, and Sacred Promises: Ritual and the Supernatural in Orthodox Karelian Folk Religion*. Helsinki: Finnish Literature Society. DOI: <https://doi.org/10.21435/sff.11>
- Suomen ortodoksisen kulttuurikeskuksen säätiö (s.a.). *Sofia*. <https://sofia.fi/suomen-ortodoksisen-kulttuurikeskuksen-saatio/> (katsottu 9.6.2019).
- Tuan, Yi-Fu (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (s.a.). Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä. *Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK)*. <http://www.tenk.fi/fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissa> (luettu 15.4.2019).
- Ystävähdistyksen säännöt (s.a.). Sofian ystävät ry. *Sofia*. https://sofia.fi/wp-content/uploads/2015/05/Sofian_ystavat_ryn_saannot.pdf (luettu 5.5.2019).